

John Hick:

Ἡ «κοπερνίκεια ἐπανάσταση» στὴ Θεολογία

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΒΥΔΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ*

Ἐνῶ στὸ χάρο τῆς διαλεκτικῆς Θεολογίας στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ κ' αἰῶνα γιὰ τὸν Karl Barth¹ ὁ Χριστιανισμὸς ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ἀληθινὴ θεία ἀποκάλυψη στὸν κόσμον καὶ οἱ ἄλλες θρησκείες ἀποτελοῦν ἔκφραση ἀπιστίας (“Unglaube”), οἱ δὲ ὀπαδοὶ τους χαρακτηρίζονται ὡς ἄνθρωποι χωρὶς Θεό (“gottlos”), οἱ θεολόγοι τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ ἴδιου αἰῶνα προσπαθοῦν μὲ ἀφετηρία τὸ Χριστιανισμὸ νὰ ἐρμηνεύσουν διαφορετικὰ τὸ φαινόμενο τῆς πολλαπλότητας τῶν θρησκειῶν καὶ τὴ σημασία τους γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Κατ' αὐτὴ τὴν ἐρμηνευτικὴν προσπάθεια ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ ἔκφραση τῆς θρησκευτικῆς ἀλήθειας, ἢ ὅποια θὰ πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸ ὅτι συνυπάρχει μὲ πολλαπλὲς ἄλλες παρομοίου εἴδους ἐκφράσεις. Ἐὰν αὐτὸ ἰσχύει, ἀποκλειστικὲς ἢ ἐμπεριεκτικὲς θεωρήσεις τῶν ἄλλων θρησκειῶν ἐκ μέρους τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἔχουν ἀξία καὶ κῦρος. Ἡ Θεολογία ὀφείλει –σύμφωνα μὲ τοὺς εἰσηγητὲς τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ– νὰ ἀξιολογήσῃ ἐκ νέου τὸν κόσμον τῶν θρησκειῶν ἐγκαταλείποντας τὴν προβολὴ μιᾶς ἀξίωσης ὑπεροχῆς ἀπέναντι σ' αὐτές.

Ἡ ἐνασχόληση μὲ τὶς προτάσεις καὶ τὶς θέσεις τοῦ πλέον σημαντικοῦ ἐκ τῶν εἰσηγητῶν τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ ἦταν καὶ ἀποτελεῖ ἀναγκαιότητα, δεδομένου ὅτι παρὰ τὶς πολλαπλὲς κριτικὲς² ποὺ δέχτηκαν οἱ θέσεις του, ἀδιαμφισβήτητο παραμένει ὅτι ὁ John Hick ἄσκησε καὶ ἀσκεῖ ἐπιρροὴν σὲ μιὰ πλειά-

---

* Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀβύδου κ. Κύριλλος (Κατερέλος) εἶναι Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.

1. BARTH K., Die Kirchliche Dogmatik I, 2, Zürich 1938, 327.

2. Βλ. G. D' COSTA (Ed.), Christian Uniqueness Reconsidered. The Myth of a Pluralistic Theology of Religions, Maryknoll 1990. Τὸ συλλογικὸ αὐτὸ ἔργο ἀποτελεῖ ἀπάντηση στὸ προηγηθὲν ἔργο τῶν HICK J.-KNITTER P. (Ed.), The Myth of Christian Uniqueness. Toward a Pluralistic Theology of Religion, Engene 1987. Βλ., ἐπίσης, SERETTI M., (Ed.) The Uniqueness and the Universality of Jesus Christ. In Dialogue with the Religions, Gran Rapids/Michigan 2004 (=Unicità e universalità di Gesù Cristo: in dialogo con le religioni, Milano 2001).

δα ἄλλων θεολόγων, ὄχι μόνο κατ' ἀρχὴν στὸν ἀγγλοσαξωνικὸ χῶρο ἀλλὰ παγκόσμια³, ὥστε αὐτονόητα νὰ προκαλέσει καὶ τὴν ἀντίδραση τοῦ Joseph Ratzinger⁴, ὁ ὁποῖος μαζί με πολλοὺς ἄλλους ὑπεραμύνθηκε τῶν παραδοσιακῶν θέσεων. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κριτικὴ ποῦ τοῦ ἀσκήθηκε ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς κατόρθωσε νὰ καταλάβει κατὰ τὸ β' ἡμῖσι τοῦ περασμένου αἰῶνα μιὰ σημαντικὴ διακριτικὴ θέση παράλληλα με τὴν ἀποκλειστικὴ καὶ ἐμπειρικτικὴ θεώρηση ("Exclusivism - Inclusivism") στὸ χῶρο τῆς Θεολογίας τῶν Θρησκειῶν ποῦ διερευνᾷ τὴν σωτηριολογικὴ ἀξία τῶν Θρησκειῶν ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ Χριστιανισμοῦ⁵.

1. Ἡ Κοπερνίκεια ἐπανάσταση στὴ Θεολογία

Εἶναι γεγονὸς ὅτι στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς οἱ περισσότεροὶ θεολόγοι κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες δὲν ἀσχολοῦνται πλέον με τὰ παραδοσιακὰ δογματικὰ προβλήματα καὶ θέματα τῆς Θεολογίας, ἀλλὰ ἐνδιατρίβουν περισσότερο σὲ θρησκευτολογικὰ προβλήματα θεωρώντας ὅτι ἔχει πλέον παρέλθει ἡ ἐποχὴ στὴν ὁποία τὰ δόγματα φώτιζαν καὶ καθόριζαν ἀποκλειστικὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀνθρώπων⁶. Ἐκεῖνο ποῦ σήμερα ἔχει σημασίαν εἶναι νὰ ἐρμηνεύσει καὶ νὰ νεονοηματοδοτήσῃ κανεὶς τὶς παραδοσιακὰς δογματικὰς προτάσεις, ἀναμφίβολα δὲ αὐτὲς ποῦ ἀφοροῦν τὴ Χριστολογία, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς

3. Βλ. D' COSTA G., John Hick's Theology of Religions. A critical evaluation, Lanham-New York-London 1987, 1 ἐπ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ P. SCHMIDT-LEUKEL, Was will die pluralistische Religionstheologie?, Münchener Theologische Zeitschrift 49/4 (1998) 307-304, ὁμολογεῖ ὅτι ὀφείλει τὸ πέρασμά του ἀπὸ τὴν ἐμπειρικτικὴν στὴν πλουραλιστικὴν θεώρηση τῶν ἄλλων θρησκειῶν στοὺς διαθρησκευτικὸς διαλόγους (σελ. 319).

4. Βλ. JOSEPH KARDINAL RATZINGER, Glaube-Wahrheit-Toleranz. Das Christentum und die Weltreligionen, Freiburg-Basel-Wien 2003, 93-111, ὁ ὁποῖος με θαυμασμό (110-111) παρατηρεῖ: "Betrachtet man die geistesgeschichtliche Konstellation..., dann muß es geradezu als ein Wunder erscheinen, daß trotz allem immer noch christlich geglaubt wird -nicht bloß in den Ersatzformen von Hick, Knitter und anderen, sondern mit dem vollem, heiteren Glauben des Neues Testaments, der Kirche aller Zeiten". ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Zur Lage von Glaube und Theologie heute, Communio 25 (1996) 361. AEBISCHER - CRETTOLE M., Vers un oecuménisme interreligieux. Jalons pour une théologie du pluralisme religieux, Paris 2001, 425-426.

5. Βλ. σχετικὰ τὸ μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικὰ (ἀπὸ τὸν Π. Ὑφαντῆ) ἔργο τοῦ R. GIBELLINI, Ἡ Θεολογία τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, Ἀθήνα 2002, 633-648.

6. BRAATEN C., No Other Gospel. Christianity among the World's Religions, Eugene 1992.

πολλαπλότητας τῶν θρησκειῶν πού ἀναγκαῖα στό σύγχρονο κόσμο δέν μποροῦν νά ὑπάρχουν ἀπομονωμένα χωρὶς καμιὰ ἐπαφή, ἐνῶ ὁ τρόπος τῆς ἐπαφῆς καθορίζει ἀποφασιστικά τὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξη. Μιὰ τέτοια προσπάθεια συνιστᾷ ἡ θεολογικὴ σκέψη τοῦ John Hick⁷. Νομικός, θεολόγος, φιλόσοφος καὶ πάστορας τῆς Πρεσβυτεριανῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἀγγλία⁸ διετέλεσε καθηγητὴς σὲ Πανεπιστήμια τῶν Η.Π.Α (Cornell, Princeton, Cambridge καὶ Claremont) καὶ τοῦ Birmingham, ὅπου ζώντας μέσα στό πολυπολιτισμικὸ περιβάλλον τῆς πόλης ἦλθε κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 σ' ἐπαφὴ μὲ τὶς ἄλλες θρησκευτικὲς κοινότητες τῆς πόλης, πρῶγμα πού συνέβαλε ἀποφασιστικά στό νὰ ἐγκαταλείψει τὴν παραδοσιακὴ συντηρητικὴ εὐαγγελικὴ στάση ἀπέναντι σ' αὐτές, γιὰ νὰ ἀναζητήσει ἀξιόπιστες καινούργιες ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα πού ἔθετε ἡ συγκεκριμένη περίσταση. Ἰδρυτὴς καὶ πρῶτος πρόεδρος τῆς ὀργάνωσης All Faith For One Race (AFFOR) ἐπισκεπτόταν τοὺς ναοὺς τῶν ἄλλων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ὅπου διαπίστωνε στὶς ἀκολουθίες τους ὅτι οὐσιαστικά τελοῦσαν αὐτὸ πού τελοῦσαν οἱ Χριστιανοὶ στὶς δικές τους. Λάτρευαν τὸν ἴδιο Θεό, δημιουργοὺ καὶ κύριο τοῦ κόσμου, ἕνα ἀγαθὸ Θεό, καλώντας τοὺς πιστοὺς σὲ ἔργα δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης. Διαπίστωσε ὅμως ἐπίσης ὅτι ὁ κάθε πιστὸς θεωροῦσε τὴ δική του πίστη ὡς ἀπόλυτα μοναδική. Αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει τὴν ἀφετηρία τῆς νέας θεολογικῆς του σκέψης καὶ τὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου του προβληματισμοῦ. Πραγματοποιώντας στὴ συνέχεια ταξείδια στὴν Ἰνδία (1974 καὶ 1975-1976) καὶ στὴ Sri Lanka (1976) ἦλθε σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἰνδουϊσμὸ καὶ τὸ Βουδισμὸ καὶ ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὸ πνευματικὸ βάθος καὶ τὴ δύναμη τῶν δύο αὐτῶν θρησκειῶν. Χωρὶς ποτὲ νὰ παύσει νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του Χριστιανὸ ἀπέκτησε βαθμαῖα τὴν πεποίθηση ὅτι οἱ πιστοὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν γίνονται καὶ αὐτοὶ μέτοχοι τῆς σωτηρίας μέσα ἀπὸ μιὰ ἀληθινὴ σωτηριώδη σχέση τους μὲ τὴν αἰώνια θεία πραγματικότητα⁹.

---

7. HICK J., *God and the universe of faiths. Essays in the Philosophy of Religion*, Oxford 1973, 130-131.

8. Βλ. BADHAM P., *The Philosophical Theology of John Hick*, στό: P. BADHAM (Ed.), *A John Hick Reader*, London 1990, 1: "Each of these disciplines has affected his approach: from his legal training he learnt the need to weigh and evaluate; evidence, from philosophy he learnt the importance, the clarity and coherence in argument; and from his theological and ministerial training he obtained a wide knowledge of the history of Christian thought and the complexity of Christian belief".

9. BADHAM P., *The Philosophical Theology...*, 7-8.

Ὁ John Hick κάνει λόγο γιὰ τὴν ἐπιβεβλημένη Κοπερνίκεια ἐπανάσταση στὴ Θεολογία πὺν χωρὶς ἄλλο συνιστᾶ μιὰ ἀνατροπὴ τῆς κατανόησης θεμελιωδῶν παραδοσιακῶν θέσεων: “Now the Copernican revolution in astronomy consisted in a transformation in the way in which men understood the universe and their own location within it... And the needed Copernican revolution in theology involves an equally radical transformation in our conception of the universe of faiths and the place of our own religion within it”. Βεβαίως, πρὶν ἀπὸ τὸ John Hick, ὑπῆρξε ὁ Wilfred Cantwell Smith, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ κάνει κάτι τέτοιο¹⁰, ἢ γενικότερη ἐπιρροή του ὅμως ὑπῆρξε μικρότερη¹¹. Αὐτὸ βεβαίως ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ Smith ὑπῆρξε καὶ ἐργάστηκε περισσότερο ὡς ἱστορικός τῶν θρησκευτῶν καὶ δὲν κατόρθωσε νὰ ἀναπτύξει μιὰ συστηματικὴ θεολογικὴ θέση ἱκανὴ νὰ εἰσέλθει στὸν πυρῆνα τῶν θεολογικῶν προβλημάτων, ἀμφισβητώντας ριζικὰ καὶ ἀναπτύσσοντας μὲ ἐπιχειρήματα θέσεις πὺν θὰ μπορούσαν νὰ ἀνατρέψουν τὶς ἤδη παραδεδομένες.

Γιὰ νὰ κατανοήσει κανεὶς βαθύτερα τὸ θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ τοῦ J. Hick δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοεῖ τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο αὐτὸς διαμορφώθηκε. Σὲ μιὰ βιογραφικὴ αὐτοπαρουσίαση ὁ J. Hick ἐξηγεῖ τὸ ρόλο τῶν προσωπικῶν του ἐμπειριῶν¹² πὺν τὸν ὀδήγησαν στὴ διαμόρφωση τῶν θέσεών του. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ περιβάλλον ἀναδύονται καίρια ἐρωτήματα: Ἀποτελοῦν οἱ ἄλλες θρησκείες ἀγωγὸς σωτηρίας; Μποροῦν αὐτὲς νὰ σημαίνουν κάτι γιὰ τοὺς Χριστιανούς; Ποιὰ σημασία ἔχει ὁ Χριστὸς γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἄλλων θρη-

10. Πρὸβλ. HICK J., *God has many names*, Philadelphia 1980, 18: “A valuable clue to an understanding of the world verigious situation, came from Wilfred Cantwell Smith’s important book, *The Meaning and End of Religion*, first published in 1962 and already now a modern classic of religious studies, with its convincing critique of ‘a religion’ and of the notion of religion as contraposed sociotheological communities”.

11. Ὁ D’ COSTA G., *John Hick’s Theology of Religions...*, 32 θεωρεῖ ὅτι εἰδικὰ στὸν J. Hick “Smith’s influence has been considerable. A significant point about Smith’s pluralism is its theocentricism, rather than Christocentricism...One other significant factor...is his empasis on all-loving God which he argues runs against the exclusivist strain that implies that only a small minority can come to know and worship God”.

12. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιγραφή τῶν ἐμπειριῶν πὺν ἄσκησε τὸ πολυθρησκευτικὸ περιβάλλον τοῦ Birmingham. Βλ. HICK J., *God has many names...*, 17-18: “And occasionally attending worship in mosque and synagogue, temple an gurdwara, it was evident to me that essentially the same kind of thing is taking place in them as in a Christian Churchnamely, human beings opening their minds to a higher divine Reality, known as personal and good and as demanding righteousness and love between man and man”.

σκειών; Οί απαντήσεις πού θα δοθούν στά καιρία αυτά έρωτήματα συνιστούν αναμφίβολα πρόκληση για την παραδοσιακή θεολογική σκέψη. Ό θρησκευτικός πλουραλισμός δέν είναι άπλά ένα γεγονός πού θα πρέπει κάποιος νά αποδεχθεί. Ό θρησκευτικός πλουραλισμός καθίσταται πλέον θεολογική σκέψη μέ συγκεκριμένο περιεχόμενο και κανονιστικό χαρακτήρα. Ό κανονιστικός αυτός χαρακτήρας έπιθυμεί τώρα νά προσλάβει τή λειτουργία πού μέχρι τώρα είχαν τά δόγματα τής παραδοσιακής Θεολογίας. Η αποκλειστική θεώρηση τών άλλων θρησκειών δέ συνιστά για τόν J. Hick μιá αξιόπιστη άπάντηση. “Όταν κάποιος θεωρεί μόνο τή δική του θρησκεία ως άληθινή, τότε ταυτόχρονα άρνεϊται στίς άλλες όποιαδήποτε άξια. Μιά τέτοια “ίμπεριαλιστική άφετηρία” καθιστά άδύνατο όποιοδήποτε διάλογο μέ τίς άλλες θρησκείες. Τό ίδιο ισχύει και για τήν έμπερικτική θεώρηση. Μέ άφετηρία τή διά του Ίησου Χριστού άποκεκαλυμμένη άλήθεια, οί άλλες θρησκείες άπομειώνονται ως πρòς τήν άξια τους, τό περιεχόμενό τους και τή σωστική τους αὐτοδυναμία. Ό J. Hick προσβλέπει στό νά άπελευθερωθεί άπό τά δεσμά τών δύο παραπάνω θεωρήσεων άναπτύσσοντας μιá πλουραλιστική θέση πού άποκαθιστά τήν σωτηριολογική άξια τών άλλων θρησκειών. Άπό τήν πολλαπλότητα τών θρησκειών άναδύεται ένας νέος κανόνας θεολογικής έρμηνείας τών θρησκειών πού ξεπερνά τήν ισχύ τών παραδοσιακών δογμάτων πού όφείλουν εκ νέου νά έρμηνευθοῦν σύμφωνα μέ τά κριτήρια πού άπορρέουν άπό αυτό τόν κανόνα. Μέ τόν τρόπο αυτό έξαφανίζονται οί παραδοσιακές διαφορές μεταξύ τών θρησκειών, δέν έχουν πλέον ισχύ, άφοῦ για τό J. Hick αυτό πού στήν πραγματικότητα ύπάρχει είναι “different perceptions of the one truth”. Η άλήθεια είναι μιá και μόνη, ένω διαφορετικός είναι ό τρόπος μέ τόν όποιο αὐτή κάθε φορά κατανοεΐται. Άλλωστε κάθε ανθρώπινη έμπειρία είναι μιá έρμηνευτική έμπειρία¹³, μιá “experiencing as”¹⁴. Αυτό σημαίνει ότι ό Θεός δέ βρίσκεται σέ μιá μόνη άληθινή θρησκεία, αλλά ότι έχει σχέση άληθινή μέ τόν κάθε άνθρωπο πού ανήκει σέ μιá μεγάλη θρησκευτική παράδοση. Έτσι οί μεγάλες θρησκείες δέν άποτελοῦν παρὰ μιá διαφορετική –άληθινή όμως– άπάντηση στή θεία πραγματικότητα εκφράζοντας γι’ αὐτήν διαφορετικές αντίληψεις πού δέ διαμορφώνονται έξω άπό τά ιστορικά δεδομένα και τό πολιτιστικό περιβάλλον ανάπτυξής τους. Ό

13. Βλ. AEBISCHER-CRETTOLL M., *Vers un oecuménisme interreligieux...*, 430-431.

14. HICK J., *Problems of Religions Pluralism*, London 1988, 16-27 (Seeing-as and Religious Experience). Είναι προφανές ότι ό J. Hick διετύπωσε τήν εκφραση “experiencing-as” κατ’ άναλογία τής έννοιας του L. Wittgenstein “seeing-as”.

J. Hick ἐπισημαίνει: “One then sees the great world religions as different human responses to the one divine Reality, embodying different perceptions which have been formed in different historical and cultural circumstances”¹⁵.

Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι στὸ πλαίσιο τῆς πλουραλιστικῆς ὑπόθεσης ποὺ προβάλλει μὲν ὡς ἀληθῆς, ὡς ὑπόθεση ὅμως δὲν εἶναι ἀλάθητη καὶ χρήζει ἀποδείξεως¹⁶, ἢ κάθε θρησκεία ἔχει τὴ δική της αὐτοτελῆ ἀξία, ἀφοῦ ἀποτελεῖ ἐκφραστικὴ μορφή τῶν πολλαπλῶν θείων ἀποκαλύψεων στὸν κόσμο. Σὲ κάθε θρησκεία ὁ ἄνθρωπος ἀνιχνεύει τὴ θεία πραγματικότητα, δημιουργεῖ μιὰ ἀληθινὴ σχέση μὲ αὐτὴ καὶ ἀπαντᾷ μὲ τὸ δικό του τρόπο σ’ αὐτή. Ὁ J. Hick θεωρεῖ ὅτι μὲ μιὰ τέτοια θεώρηση μπορεῖ νὰ ξεπεράσει τὴν ἀξίωση ἀπολύτου ἰσχύος καὶ ἀληθείας ποὺ εἶναι φυσιολογικὸ νὰ προβάλλει ἢ κάθε θρησκεία. Ἡ Κοπερνίκεια ἐπανάσταση ποὺ εἰσηγεῖται¹⁷ σημαίνει ὅτι, ὅπως στὸ χῶρο τῆς ἀστρονομίας ἢ γῆ ἔπαυε νὰ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῶν γύρω ἀπὸ αὐτὴ περιφερομένων πλανητῶν καὶ τὴ θέση της κατέλαβε ὁ ἥλιος, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο περιστρέφονται οἱ ἄλλοι πλανῆτες τῆς γῆς συμπεριλαμβανομένης, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἢ ἀντίληψη ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ὀλοκληρωμένη ἀλήθεια πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ καὶ νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ τὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ τὸ κέντρο καὶ τὴν ἀλήθεια, ἐνῶ οἱ θρησκείες, τοῦ Χριστιανισμοῦ συμπεριλαμβανομένου, δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἰσοδύναμες καὶ ἰσάξιες ἐκφράσεις αὐτῆς τῆς ἀλήθειας¹⁸.

Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται κατὰ τὸν J. Hick στὸν Ἰησοῦ, τὸ Βούδδα καὶ τὸν Κρίσνα, οἱ ἀποκαλύψεις ὅμως αὐτὲς δὲν εἶναι τελειωτικὲς, οὔτε οἰκουμενικὲς καὶ δὲν ἐκφεύγουν ἀπὸ τὰ χρονικὰ καὶ τὰ τοπικὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα ἔλαβαν χῶρα. Ἐὰν συνέβαινε κάτι διαφοροτικὸ καὶ κάποια ἀπὸ τὶς θρησκείες μποροῦσε νὰ ξεπεράσει τὰ ὅρια αὐτά, τότε καὶ ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς θρησκείες θὰ ἦταν ἀναπόφευκτη. Ὅταν ὅμως ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῶν θρησκειῶν, τότε ὁ ἴδιος εἶναι “greater and more many-sided than either our

15. HICK J., God has many names..., 18-19.

16. Βλ. SCHMIDT-LEUKEL P., Religiöse Vielfalt als theologisches Problem. Optionen und Chancen der pluralistischen Religionstheologie John Hicks, στὸ: SCHWAGER P. (Hsg.), Christus allein? Der streit um die pluralistische Religionstheologie, Freiburg 1996, 12-13.

17. HICK J., God has many names..., 36.

18. Ὁ D’ COSTA G., John Hick’s Theology of Religion..., 90-91, ἐν τούτοις ἐπισημαίνει: “Regrettably, Hick does not engage seriously enough with the early or later Christian tradition while trying to establish the necessity of this Copernican theology, thereby failing to demonstrate adequately its necessity”.

individual or our separate community experiences of him”¹⁹. Είναι ο ίδιος Θεός που με διαφορετικά ονόματα αποκαλύπτεται και ενεργεί σε όλες τις θρησκείες. Κατά συνέπεια μόνο μια Θεολογία που είναι Θεοκεντρική είναι άξια του ονόματός της και μπορεί να εκφράσει την πραγματικότητα και την αλήθεια. Η Θεολογία δεν μπορεί να είναι ούτε χριστοκεντρική, ούτε εκκλησιοκεντρική. “Global theology” είναι ο χαρακτηρισμός που αρμόζει στη Θεολογία²⁰. Μια θεοκεντρική Θεολογία αποτελεί μια νέα Θεολογία που εκφράζει ένα καινούργιο τρόπο σκέψης. Είναι μια Θεολογία που οφείλει να προκαλέσει μια επανάσταση και με μια ανατροπή θεμελιωδών αρχών της παραδοσιακής Θεολογίας. Αυτό σημαίνει ότι δε δικαιούται κάποιος να υποβιβάζει τις άλλες θρησκείες διατηρώντας την υπεροχή της δικής του, ούτε μπορεί να τις θεωρεί ως είδωλα και πλάνη. “Όταν έχει κανείς ως άφετηρία μια θεοκεντρική αντίληψη, τότε μπορεί να κατανοήσει ότι ο Θεός έχει πολλές μορφές παρουσίας σε διαφορετικές θρησκείες. Αυτό δε σημαίνει ότι η αντίληψη του J. Hick υποδηλώνει πολυθεϊσμό. Σημαίνει ότι αποτελεί τη βασική του άφετηρία για να εκφράσει την πλουραλιστική του υπόθεση.

Στην πλουραλιστική υπόθεση ο J. Hick επιδιώκει να συνδυάσει την πολλαπλότητα των θρησκειών ως αληθινό μέγεθος, χωρίς να περιπέσει σε πολυθεϊσμό. Για το σκοπό αυτό δανείζεται από το L. Wittgstein την έννοια της “family-resemblance”. Οι θρησκείες έχουν μεταξύ τους ομοιότητες, αυτό όμως ουδόλως σηματοδοτεί την ταυτοποίηση και την έξομοίωση των θρησκειών. Έξετάζοντας και συγκρίνοντας τις θρησκείες διαπιστώνει εν τούτοις κανείς –παρά τις άδιαμφισβήτητες διαφορές– ομοιότητες που επιτρέπουν την αναγωγή τους σε ένα κοινό παρονομαστή, κάτι που διευκολύνει την όρθή τους κατανόηση²¹.

Ο κοινός παρονομαστής όλων των θρησκειών είναι η αναγωγή τους στην υπερβατικότητα που αποτελεί το κλειδί με το οποίο λύνεται το πρόβλημα, πώς μπορεί να καταφάσκει κανείς και να αποδέχεται την αλήθεια πολλών διαφορετικών θρησκειών και τον ένα Θεό, ο οποίος στη θρησκεία κατανοείται ως η υπερβατικότητα. Στην πορεία της σκέψης του ο J. Hick προτιμά τον όρο “υπερβατικότητα” αντί του όρου Θεός, ο οποίος αντικαθίσταται. Είναι προφανές

19. HICK J., God and the universe of faiths..., 105.

20. HICK J., God has many names..., 21.

21. HICK J., An Interpretation of Religion. Human responses to the Transcendent, New Haven and London..., 1989, 5.

γιατί ὁ J. Hick ἐγκαταλείπει στήν πορεία τοῦ ἔργου του τήν ἔννοια Θεός καί τήν ὑποκαθιστᾷ μέ τὸ Real. Ὁ τελευταῖος ὅρος ἔχει ἓνα οὐδέτερο καί οἰκουμενικό χαρακτήρα, μέ τὸν ὁποῖο μποροῦν νὰ συμφωνοῦν ὅλες οἱ θρησκευτικές παραδόσεις καί ποικίλα θρησκευτικά φαινόμενα: “We therefore have such options as the Transcendent, the Ultimate, Ultimate Reality, the Supreme Principle, the Divine, the One, the Eternal One, the Real”²². Ὁ ὅρος Θεός προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰουδαιοχριστιανική παράδοση καί δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράσει ἄλλες θρησκευτικές παραδόσεις πού εἴτε δὲν ἀποδέχονται ἓνα προσωπικό Θεό, εἴτε δὲ διαθέτουν τήν ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Για τὸ J. Hick οἱ θρησκείες –μέ ἓνα προσωπικό ἢ ἀπρόσωπο Θεό– παρὰ τίς διαφορές τους δὲν μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν παρὰ ὡς ἀνήκουσες σὲ ἓνα κοινὸ γένος μέ τὴν ἴδια σωτηριολογική λειτουργία²³.

Ὁ J. Hick θεωρεῖ ὅτι ὁ ὅρος Real εἶναι ὁ πλέον δόκιμος γιὰ νὰ περιγράψει τὴν ὑπερβατικότητα “being the exclusive property of anyone tradition”²⁴. Προσπαθεῖ μέ τὸν ὅρο αὐτὸ νὰ διατυπώσει μιὰ Θεολογία πού εἶναι σημαντική γιὰ ὅλες τίς θρησκείες, ἐνῶ διαφορετικά ἡ Θεολογία θὰ ἀφοροῦσε μιὰ συγκεκριμένη θρησκευτική παράδοση καί θὰ παραθεωροῦσε τὸ πραγματικὸ γεγονός τῆς πολλαπλότητας τῶν θρησκειῶν.

Ἡ θεμελιώδης αὐτὴ θέση τοῦ J. Hick δὲν παρέμεινε ἐκτὸς κριτικῆς. Θεολόγοι²⁵ χαρακτήρισαν τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ ὡς ἀναχρονισμό, ἐπειδὴ θεώρησαν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ Real δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ πραγματικά στίς θρησκείες, ἀλλὰ ἐκφράζει τὸ μοντέρνο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Μέ τὸν ὅρο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ κατὰλληλα οὔτε ὁ Θεός τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὔτε τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, οὔτε τοῦ Ἰσλάμ. Ὁ J. A. DiNoia χαρακτηρίζει τὴν πλουραλιστική θεώρηση ὡς “neo-modalism”, ὅπου ἡ χρήση τοῦ Real ἐκφράζει τὴν ὑπερβατικὴ πραγματικότητα, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ἡ κάθε θρησκευτικὴ κοινότητα κατὰ τρόπο προφανῶς μονομερῆ, ἐνῶ οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς δὲν ἀποτελοῦν παρὰ συμπληρω-

22. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 10.

23. BERNHARDT R. (Hsg.), *Horizontüberschreitung. Die pluralistische Theologie der Religionen*, Gütersloh 1991, 80: “Es ist dieser gemeinsame soteriologische Vorgang, der nahelegt, daß die Götter und die Absolutheiten, die ihn herbeiführen, unterschiedliche Modi der Präsenz derselben letzten transzendenten Realität sind”.

24. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 11.

25. D' COSTA G., *The Meeting of Religions and the Trinity*, Markyknoll 2000, 2 ἐπ. καὶ 19-52. MILBANK J., *The End of Dialogue*, στό: *Christian Uniqueness Reconsidered...*, 174 ἐπ.

ματικές περιγραφές σε κάτι που τελικά διαφεύγει²⁶. Η έννοια του “Real” δεν ανταποκρίνεται στο αίτημα της αληθινής κατανόησης της θρησκευτικής πολλαπλότητας, αφού δεν κατανοεί τις θρησκείες έτσι όπως ακριβώς είναι και όπως εκείνες αυτοκατανοούνται. Ο P. Smidt-Leukel επισημαίνει ότι, εάν η έννοια του Θεού απομειωθεί στο “Real”, τότε αδιαμφισβήτητα η τελευταία αυτή έννοια αποστερείται κάθε περιεχομένου²⁷. Όταν όμως συμβαίνει αυτό, δεν μπορεί ταυτόχρονα το Real να αποτελεί σημείο ένότητας διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων²⁸. Ο R. Pannikar, παρότι και ο ίδιος με την εμπειρία του στην Ίνδία και τη σπουδή του Ίνδουϊσμοῦ γίνεται υπέρμαχος μιᾶς πλουραλιστικής θεολογικής σκέψης, δεν αποδέχεται τὸν ὄρο: “Pluralism does not allow for a universal system. A pluralistic system would be a contradiction in terms. The incommensurability of ultimate system is unbridgeable. This incompatibility is not a lesser evil..., but a revelation itself of the nature of reality. Nothing can encompass reality”²⁹. Κριτική στὸν J. Hick ἄσκησε ὁ R. Bernhardt πὸν θεωρεῖ ὅτι μὲ τὸν ὄρο Real κατασκευάζεται ἕνας ἀφηρημένος φιλοσοφικὸς θεῖσμός³⁰ καὶ ὁ J. Fredericks πὸν θεωρεῖ ὅτι ἡ πλουραλιστικὴ του Θεολογία ἔχει τὴν ἴδια ἀδυναμία πὸν ἔχει ἡ ἐμπεριεκτικὴ θεώρηση: “The pluralist position has all the shortcomings of the inclusivist Theology of religions... Curiously, pluralist theories have the same problems. Pluralists, like inclusivists, enter into interreligions dialogue knowing more about other religious believers than these same believers know about themselves. Specifically, pluralists know that all religious believers, no matter what they might actually say about themselves, are really talking about the same

---

26. DI NOIA J. A., *Pluralist Theology of Religions...*, 130-131: “In the current” “neo-modalism” of pluralist theology of religions, the diverse doctrines by which each religious community designates the otherwise ineffable “x” ...embody only partial and possibly complementary descriptions of something that finally eludes them all”.

27. SCHMITT-LEUKEL P., *Der Immanenzgedanke in der Theologie der Religionen. Zum Problem dialogischer Lernfähigkeit auf der Basis eines christologischen Ansatzes*, *Münchener Theologische Zeitschrift* 41(1990) 54.

28. SCHMITT-LEUKEL P., *Der Immanenzgedanke...*, 59.

29. PANNIKAR R., *The Myth of Christian Uniqueness Toward a pluralistic theology of Religions...*, 110.

30. BERNHARDT R., *Aufbruch zu einer pluralistischen Theologie der Religionen*, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 91/2 (1994) 242.

transcendent Absolute. Also like inclusivists pluralists know this never ever sitting down and talking with these religious believers³¹.

Γιὰ νὰ θεμελιώσει ὁ J. Hick τὴ θέση του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ὀνομάζεται ἢ ὑπερβατικότητα ὡς “the ultimate”, “the One” ἢ “the Real”, καταφεύγει στὸ Θωμᾶ Ἀκινάτη καὶ στὸν Kant. Ὁ πρῶτος θέτει τὸ ἐρώτημα πῶς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὸ Θεό, ὁ ὁποῖος βρῖσκεται πέρα ἀπὸ τὴ γνωσιολογικὴ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γνωρίζει τὸ Θεό ἔτσι ὅπως αὐτὸς εἶναι καὶ ὅπως αὐτὸς αὐτοκατανοεῖται³². Ὁ Θεὸς ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης γλώσσης, τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ κάθε δυνατῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας. Ἡ ἀποκάλυψη εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο τότε μόνο κατανοητὴ, ὅταν λαμβάνει χώρα στὴ σφαῖρα τῶν δυνατοτήτων τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας, διαφορετικὰ θὰ ἀποτελοῦσε ἓνα μονόλογο τοῦ Θεοῦ. Μόνο μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης γνώσης μπορεῖ ἡ ἀποκάλυψη νὰ συλληφθεῖ νοητικὰ καὶ νὰ ἐκφραστεῖ γλωσσικὰ, μόνο δὲ τότε μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ γνώση τοῦ Θεοῦ³³.

Ἐνῶ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης προβληματίζεται γιὰ τὴ δυνατότητα γνώσης τοῦ Θεοῦ, ὁ Im. Kant προβληματίζεται γιὰ τὴ δυνατότητα γνώσης τοῦ κόσμου. Ὁ Kant διακρίνει ἀνάμεσα στὸ νοούμενο καὶ τὸ φαινόμενο, ἀνάμεσα δηλ. στὸ πρᾶγμα καθ’ ἑαυτὸ καὶ στὸ πρᾶγμα, ὅπως αὐτὸ φαίνεται στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση. Ἐπειδὴ καὶ γιὰ τὸν Kant τὰ γνωσιολογικὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι περιορισμένα, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὸ Ding an sich: “Kant unterschied also zwischen noumenon und phenomenon bzw. zwischen dem Ding an sich und dem Ding, wie es dem menschlichen Bewußtsein erscheint”³⁴. Μὲ τὴν

31. FREDERICKS J., Faith among Faiths. Christian Theology and Non-Christian Religions, New York 1999, 109.

32. Summe der Theologie, (Hsg. J. Bernhart, Stuttgart 1985, 100-101) I, 12, 8: “Kein erschaffener Verstand vermag aber zu jener vollkommenen Erkenntnisweise der göttlichen Wesenheit durchzufühlen, in der sie erkennbar ist...so ist es also unmöglich, daß irgendein erschaffener Verstand Gott unendlich erkennt. Deswegen es ihm unmöglich ist, Gott zu erfassen”.

33. Στὴν ἀπάντησή του στὸν J. Ratzinger, ὁ J. Hick, Eine Antwort auf Kardinal Ratzingers Ausführungen zum Religiösen Pluralismus, Dialog der Religionen 8/1 (1998) 93 παραπέμποντας στὸ Θωμᾶ Ἀκινάτη (II/II 1,2) ἐπισημαίνει: “Ich glaube, daß unsere Kenntnis des Transzendenten zwangsläufig durch die eigene begriffliche Ausstattung vermittelt ist. Wie der Hl. Thomas schon vor langer Zeit sagte: ‘Das Erkannte ist im Erkennenden nach der Weise des Erkennenden’”. Βλ. καὶ HICK J., Dialogues in the Philosophy of Religion, New York 2001, 158.

34. HICK J., Gotteserkenntnis in der Vielfalt der Religionen, στὸ: Horizontüberschreitung. Die Pluralistische Theologie der Religionen (Hsg. R. Bernhardt), Gütersloh 1991, 236.

ἀναγωγή του στο Θωμά Ἀκινάτη καὶ τὸν Im. Kant ὁ J. Hick θεωρεῖ ὅτι στέρεα θεμελιώνει τὴν πλουραλιστικὴ του ὑπόθεση καὶ τὴ χρήση τοῦ ὄρου “The Real”: Ἄξιώνει νὰ ὑπάρχει διάκριση ἀνάμεσα στοῦ “The Real an sich” καὶ τὸ “The Real as variously experienced -and- thought by different human communities³⁵. Μὲ αὐτὴ τὴ διάκριση θεωρεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴ θέση του ὅτι ἡ κάθε θρησκευτικὴ παράδοση μόνη τῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἓνα ἀπόλυτο καὶ οἰκουμενικὸ χαρακτήρα, δεδομένων τῶν ἐξαρτήσεών τῆς ὡς “culture-relative”³⁶, ἐνῶ ἀντίθετα “the Real” συνιστᾷ ἓνα οἰκουμενικὸ μέγεθος. Ὁ Γιαχβὲ καὶ ὁ Σίβα δὲν εἶναι Θεοὶ ποὺ ἀντιμάχεται ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Ἀντιθετικὴ, ἀτελής καὶ πολλὲς φορὲς μυθικὴ³⁷ εἶναι ἡ ἐμπειρία ποὺ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὸν ἓνα Θεό, γιὰ τὴ μιὰ ὑπερβατικὴ πραγματικότητά ποὺ οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζουν μὲ τὰ ὀνόματα αὐτά³⁸. Τὸ Real ἐκδηλώνεται στοὺς ἄνθρώπους κατὰ διαφορετικὸς τρόπους καὶ γίνεται διαφορετικὰ ἀντιληπτὸ³⁹ ἀνάλογα μὲ τὸ χρόνο, τὸν τόπο καὶ τὴν ἐκάστοτε δυνατότητα ἐμπειρίας. Ὁ J. Hick ἐπισημαίνει: “...the noumenal Real is experienced and thought by different human mentalities, forming and formed by different religious traditions, as the range of goods and absolutes which the phenomenology of religion reports”⁴⁰. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξηγεῖται⁴¹, γιὰτὶ ἡ κάθε θρησκευτικὴ ἐμπειρία σὲ κάθε θρησκευτικὴ παράδοση εἶναι διαφορετικὴ, ἐνῶ ταυτόχρονα ὅλες ἀποτελοῦν ἐμπειρία καὶ ἔκφραση διαφορετικῆ τῆς ὑπερβατικῆς πραγματικότητος⁴².

35. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 236.

36. AEBISCHER-CRETTOL M., *Vers un oecuménisme interreligieux...*, 437: “...le divin Réel n’est pas directement connu an sich, mais uniquement dans la relation, dont le contexte détermine le type, personnel ou non personnel, d’expérience religieuse”.

37. MAZUR ALL, *L’ insegnamento di Giovanni Paolo II sulle altre religioni*, Roma 2004, 49: “In altri termini, queste immagini divine, non comprensibili pienamente per l’ uomo, sono i mitti sotto i quali le varie religioni tendono a loro modo di raggiungere Dio”.

38. HICK J., *A Philosophy of Religious Pluralism*, στοῦ: *A John Hick Reader* (Ed. P. Badham)..., 175.

39. HICK J., *A Philosophy of Religious Pluralism...*, στοῦ: *A John Hick Reader* (Ed. P. Badham)..., 171: “For there are different concrete ways of being human and of participating in human history, and within these different ways the presence of the divine Reality is experienced in characteristically different ways”.

40. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 242.

41. Πρβλ. MENKE K.-H., *Die Einzigkeit Jesu Christi im Horizont der Sinnfrage*, Freiburg 1995, 77-78.

42. HICK J., *Dialogues in the Philosophy of Religion...*, 201: “The great world religions then, I suggest, constitute different ways of conceiving, and therefore different ways of responding in life to the ultimate eternal and ineffable reality”.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ παρατεθοῦν οἱ ἑξῆς τρεῖς κριτικὲς παρατηρήσεις:

- Ὁ J. Hick εἰσάγει μὲ τὴ θεωρία του ἓνα μονοκεντρικὸ πλουραλισμὸ πού στὴν οὐσία ἀγνοεῖ καὶ καταργεῖ τὶς μεταξὺ τῶν θρησκειῶν ὑπάρχουσες διαφορές. Ὁ ἴδιος δὲν ἀποσκοπεῖ βεβαίως σὲ μιὰ ὁμογενοποίηση τῶν θρησκειῶν, στὴν πράξη ὁμως κάτι τέτοιο συμβαίνει. Οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν θρησκειῶν οὐδετεροποιούμενες καταλήγουν στὸ τέλος νὰ ἐμφανίζονται ἀσήμαντες καὶ ἀνύπαρκτες μέσα ἀπὸ μιὰ ἰσοπεδωτικὴ θεώρηση⁴³.

- Ὅλος προβληματικὴ εἶναι ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς λειτουργία. Ἄντι ἀφετηρία τῆς σκέψης τοῦ J. Hick νὰ ἀποτελεῖ ἡ θρησκεία, ὅπως αὐτὴ πράγματι ὑπάρχει, ἀφετηρία ἀποτελεῖ ἡ ἴδια ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση. Ἐνῶ, αὐτὸ πού ἀποτελεῖ γιὰ τὸ J. Hick πλουραλιστικὴ ὑπόθεση, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖ τὸ συμπέρασμα μετὰ ἀπὸ περιγραφή καὶ ἔρευνα στὸ χῶρο τῆς θρησκείας, ἀντίθετα, τὸ συμπέρασμα ἀποτελεῖ ὑπόθεση πού φιλοδοξεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν πολλαπλότητα τῶν θρησκειῶν. Ἐτσι ἡ ἐρμηνεία προηγεῖται τῆς θρησκείας, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Κάθε θρησκεία θὰ πρέπει στὴν πραγματικότητα νὰ ἀποκοπῆ καὶ νὰ προσαρμοστῆ στὰ ὄρια πού θέτει ἡ ὑπόθεση. Τὰ ὄρια αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεραστοῦν. Ἐτσι ἡ ὑπόθεση τοῦ J. Hick ἐμφανίζεται ὡς ἱμπεριαλιστικὴ⁴⁴, κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος μέμφεται τὴν ἀποκλειστικὴ θεώρηση τῶν θρησκειῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἓνας τέτοιος τρόπος σκέψης συνιστᾷ μιὰ ἐπικίνδυνη στιγμή γιὰ τὴ Θεολογία.

- Ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὶς θρησκείες τὴν ἰκανότητα γιὰ διάλογο. Ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος ὅτι ὅλες οἱ θρησκείες ἀποτελοῦν ἔκφραση τοῦ “the Real”, οἱ μεταξὺ τους διαφορὲς δὲν ἔχουν πλέον σημασία. Ἀληθινὸς ὁμως διάλογος μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἐκεῖ πού ὑπάρχουν διαφορὲς. Μπορεῖ μὲν ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση νὰ παρέχει ἓνα κοινὸ κέντρο σὲ ὅλες τὶς θρησκείες, τὸ κοινὸ ὁμως αὐτὸ σημεῖο ἀναφορᾶς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὸ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τῶν θρησκειῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ καθεμιά ἔχει τὴ δική της ἱστορία καὶ τὴ δική της ἐμπειρία, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Real. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα ἡ ἔννοια τοῦ Real μποροῦσε νὰ ἐκφράσει τὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία τῆς κάθε θρησκείας, ἡ ἐμπειρία αὐτὴ θὰ ἦταν ἐπιφανειακὴ καὶ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐκφράσει οὐσιαστικὰ τὴν ὑπερβατικὴ πραγματικότητα, ἔτσι ὅπως τὴν ἐννοεῖ ἡ

43. MAZUR AL., L' insegnamento di Giovanni Paolo II., 51.

44. Βλ. BERNHARDT R., Der Absolutheitsanspruch des Christentums. Von der Aufklärung bis zur Pluralistischen Religions theologie, Güterloh 1990, 225.

κάθε θρησκεία. Ἐὰν ὅμως κάτι εἶναι ἀληθινὰ ἄγνωστο, τότε δὲ θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ τίποτα γι' αὐτό⁴⁵. Σὲ κάθε περίπτωση εἶναι ὀρθὸ αὐτὸ πὺν ὡς γενικὴ παρατήρηση ἐπισημαίνει ὁ G. D' Costa: Ἐὰν οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τοῦ J. Hick ἦταν σωστὲς, τότε "The very nature of Christian Theology is called into question"⁴⁶.

2. Ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση καὶ τὸ κριτήριον ἀληθείας

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση ἀποδίδει στὶς θρησκείες τὴν ἀξία τους ἀποτιμώντας αὐτὲς θετικὰ, διότι ἡ κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς γίνεται δεκτὴ ὡς ἀληθινὴ θρησκεία. Παρὰ τὶς ὑπάρχουσες διαφορὲς ὅλες ἔχουν ἐμπειρία τοῦ ἴδιου "Real" καὶ κατὰ συνέπεια ἀνήκουν στὴν ἴδια οἰκογένεια. Οἱ μεταξὺ τους διαφορὲς δὲν εἶναι ἱκανὲς νὰ διασπάσουν αὐτὸν τὸν "οἰκογενειακὸ" δεσμό. Ὁ John Hick καὶ οἱ ὅπαδοί του ἀναγνωρίζουν τὴ θρησκευτικὴ ποικιλία καὶ δηλώνουν γοητευμένοι ἀπὸ αὐτή⁴⁷.

Τίθεται βεβαίως τὸ ἐρώτημα, ἐὰν νέες θρησκείες καὶ θρησκευτικὰ κινήματα μὲ τὶς δικὲς τους νέες ἐμπειρίες θὰ μπορούσαν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἀληθινὲς θρησκείες. Θὰ μπορούσε βεβαίως νὰ ἐρωτησῆ κανεὶς περαιτέρω, ἐὰν νέες ἐμπειρίες καὶ ἰδεολογίες θὰ μπορούσαν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς αὐθεντικὲς ἐμπειρίες. Ὁ J. Hick αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ θέσει τὰ κριτήρια μιᾶς ἀληθινῆς θρησκείας καταφεύγοντας στὴ σωτηριολογία. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἐπιτυγχάνει στὴν πραγματικότητα εἶναι νὰ ἀποκόπτει τὴ σωτηριολογία του ἀπὸ τὴ Θεολογία πὺν δὲν μπορεῖ περαιτέρω παρὰ νὰ ἀποκόπτεται ἀπὸ τὴ Χριστολογία καὶ τὴν Ἐκκλησιολογία⁴⁸. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ὁ μοναδικὸς

---

45. NEWBIGIN L., Religion for the Marketplace, στό: D' COSTA G. (ed.), Christian Uniqueness Reconsidered., 142: "If something is truly unknown, then there is nothing to be said".

46. D' COSTA G., John Hicks Theology of Religions. A critical evaluation, New York/London 1987, 71.

47. Ἔτσι αἰσθάνεται ὁ SMIDT-LEUKEL P., Religiöse Vielfalt als theologisches Problem, στό: SCHWAGER R., Christus allein? Der Streit um die pluralistische Religionstheologie, Freiburg-Basel-Wien 1996, 46, σχολιάζοντας σχετικὸ κείμενο τοῦ J. Hick, (A philosophy of Religious Pluralism., 171-172).

48. Πρὸβλ. D' COSTA G., John Hick's Theology of Religions., 185: "Soteriocentricism can not be divorced from theocentrism, which can not be divorced from Christocentrism of finally from ecclesiocentrism".

μεσίτης τῆς σωτηρίας, ἡ ὑψιστή ἀποκάλυψη τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ σὸν κόσμο⁴⁹.

Ὁ J. Hick διακρίνει κατ' ἀρχὴν τὶς θρησκείες τῆς ἀξονικῆς ἀπὸ τὶς θρησκείες τῆς μετα-ἀξονικῆς περιόδου⁵⁰. Οἱ πρῶτες ἀποσκοποῦσαν στὴν "preservation of cosmic and social order". Οἱ δεύτερες ἔθεσαν κυρίως "the quest for salvation or liberation"⁵¹. Αὐτὸ δίδει τὴ δυνατότητα νὰ ἀνευρεθεῖ σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες θρησκείες μιὰ σαφῆς σωτηριολογικὴ δομὴ ποὺ σὲ κάθε θρησκεία ἔχει εἰδικὴ μορφή. Αὐτὸ τὸ δεδομένο ἐνοποιεῖ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν πλευρὰ του τὶς θρησκείες στὴν ἴδια οἰκογένεια καὶ ταυτόχρονα ἀναδεικνύει τὸ σωτηριολογικὸ κριτήριον ποὺ ὁ J. Hick προβάλλει: "...the sudden or gradual change of the individual from an absorbing self-concern to a new centring in the supposed unity-of-reality-and-value that is thought of as God, Brahman, the Dharma, Sunyata or the Tao. Thus the generic concept of salvation / liberation, which takes a different specific form in each of the great tradition, is that of the transformation of human existence from self-centredness to Reality-centredness"⁵². Προβλήθηκε ὁμως –καὶ σωστά– ἡ ἐνστασις κατὰ πόσον οἱ διαφορετικὲς σωτηριολογικὲς ἀντιλήψεις τῶν θρησκειῶν μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν στὸ κριτήριον αὐτό⁵³.

Τὸ ἐὰν ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία κατανοεῖται ὡς σωτηρία, ὅπως συμβαίνει στὸ Χριστιανισμό, ἢ ὡς ἀπολύτρωση, ὅπως συμβαίνει στὸ Βουδδισμό, εἶναι γιὰ τὸν J. Hick ἀδιάφορο⁵⁴. Σὲ ἀμφοτέρους τὶς περιπτώσεις, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες

49. CARDINAL SCOLA ANGELO, Freedom, Truth and salvation, στί: SERETTI M., The Uniqueness und the universality of Jesus Christ..., 4: "Jesus Christ is the one universal mediator because he is the definitive priest who pours out of his spirit from the Cross, the maximal revelation of the father's love".

50. HICK J., An Interpretation of Religion..., 29.

51. HICK J., An Interpretation of Religion..., 22.

52. HICK J., An Interpretation of Religion..., 26.

53. NETLAND H., Encountering Religious Pluralism. The Challenge to Christian Faith and Mission, Downers Grove, Illinois 2001, 237: "Can the great Pauline theme of justification by faith or the Hindu understanding of moksha (liberation) or the Zen notion of satori (enlightenment) be reduced to the transition from self-centredness to Reality-centredness? Hick is adopting a kind of lowest - common - denominator soteriology resulting in a strictly formal formula that ignores central aspects of the soteriology of the various religions".

54. Ὁ PFÜLLER W., Zur Behebung einiger Schwierigkeiten der pluralistischen Religionstheologie, Münchener Theologische Zeitschrift 49 (1998) 335-355, διαφωνεῖ στὸ σημεῖο αὐτό,

άλλων θρησκειῶν, σημασία ἔχει ὁ κοινὸς παρονομαστὴς, δηλ. ἡ μεταστροφή τοῦ ἀνθρώπου “from self-centredness to Reality-centredness”. Πρὶν τὴν ἀναγωγή πρὸς τὸ “Real” ὁ ἄνθρωπος παραμένει ἐγωκεντρικὸς ἀγνοώντας τὴν ἀληθινὴ πραγματικότητα πού διανοίγει τὸ χῶρο τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας. Ἀναγόμενος ὁ ἄνθρωπος στὸ “Real” διανοίγεται σ’ αὐτὸν μιὰ νέα ἀληθινὴ πραγματικότητα, ἡ ὁποία καὶ τὸν ἀλλάσσει⁵⁵. Λαμβάνει χῶρα μιὰ μεταστροφή “from self-centredness to Reality-centredness”. Εἶναι αὕτὴ ἡ περιώνυμη φράση τοῦ J. Hick, γιὰ τὴν ὁποία ὁμως ὁ J. Ratzinger ἐπισημαίνει ὅτι οὐσιαστικά δὲν λέγει τίποτα καὶ εἶναι κενὴ περιεχομένου⁵⁶.

Ἐδῶ γίνεται ἀκόμα μιὰ φορὰ σαφές ὅτι ὁ J. Hick παραθεωρεῖ τὶς διαφορὲς μεταξὺ τῶν θρησκειῶν προσβλέποντας στὴν ὁμογενοποίησή τους κάτω ἀπὸ τὴν ἀψίδα ἐνὸς σωτηριολογικοῦ κριτηρίου, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται οὔτε καὶ γιὰ κάποια ἀξιολογικὴ κατάταξή τους, ἰδιαίτερα γι’ αὐτὴ τῶν μεγάλων θρησκειῶν. Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν συστήματα σωτηρίας⁵⁷. Τὸ ἐρώτημα βεβαίως καὶ πάλι εἶναι, ἐὰν μπορεῖ κανεὶς κατ’ αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ μεταχειρίζεται τὶς θρησκείες, προκειμένου νὰ τὶς ἀναγάγει σὲ ἓνα κοινὸ παρονομαστή. Ὁ J. Fredericks τονίζει μὲ ἔμφαση τὶς μεταξὺ τῶν θρησκειῶν ἀγεφύρωτες διαφορὲς, κάτι πού δὲ νομιμοποιεῖ τὴν ὁμογενοποίησή τους⁵⁸, ἐνῶ ὁ W. Kasper ἐπισημαί-

---

θεωρώντας ἀφηρημένο τὸ περιεχόμενο τῆς σωτηρίας, παρέχοντας (σελ. 354) τὶς κατευθυντήριες γραμμὲς τοῦ προσδιορισμοῦ του, “...inwieweit die religiösen Traditionen zur Linderung des weltweiten ökologisch-humanen Leidens beitragen oder positiv formuliert: inwieweit sie zur ökologisch-humanen Wohlfahrt”.

55. HICK J., On Grading Religions, στὸ: A John Hick Reader (ed. P. Badham)..., 192.

56. Στὸς χαρακτηρισμοὺς τοῦ J. Ratzinger “nicht sagend und leer” ὁ HICK J., Eine Antwort auf Kardinal Ratzinges Ausführungen..., 94, ἀπαντᾷ: “Nun weiß aber jeder Leser von An Interpretation of Religion, daß ich mich mit den Ansdruck” “transformation on human existence from self-centeredness to Reality-centerendess” ...auf eine radikal neue Orientierung beziehe, die auf die göttliche Wirklichkeit, wie sie uns in unserer Religion vermittelt wird, zentriert ist...Doch meines Erachtens hat es dieser traditionelle christliche Absolutismus versäumt, dem offensichtlich mehr oder weniger gleichen Auftreten dieser heilshaften Umwandlung in den anderen Traditionen Rechnung zu tragen”.

57. Βλ. AEBISCHER-CRETTOL M., Vers un oecuménisme interreligieux..., 444: “...il n’est pas possible d’estimer et de classer les grandes religions du monde, de façon réaliste et par ordre de valeur, et en tant que totalités. Car chacune d’entre elles présente des éléments intérieurs si divers, tant bons qu’ils sont mauvais, qu’il est impossible pour le jugement humain de peser et de comparer leurs mérites en tant que systèmes de salut”.

58. FRIEDERICKS J., Faiths among Faiths..., 149 ἔπ.

νει ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας δὲν μπορεῖ νὰ προσπερνᾶται τόσο εὐκόλα καὶ ἀπλά⁵⁹.

Γιὰ τὸ J. Hick ἡ μεταστροφή πού συμβαίνει στὸν ἄνθρωπο μὲ τὶς θρησκείες λειτουργεῖ ὡς θεμελιῶδες ἐνοποιητικὸ κριτήριο. Μπορεῖ βεβαίως ἡ κάθε θρησκεία νὰ θέλει νὰ προβάλει γιὰ τὸν ἑαυτὸ της μιὰ ἀξίωση ἀπολυτότητας. Αὐτὸ ὅμως γιὰ τὸ J. Hick δὲν ἔχει οὔτε σημασία οὔτε ἀξία. Ἡ ἀλήθεια μιᾶς θρησκείας κρίνεται διαφορετικὰ καὶ πάντα μὲ βάση τὸ σωτηριολογικὸ κριτήριον⁶⁰. Αὐτὸ δὲ τὸ κριτήριον δὲν εἶναι ξένο πρὸς τὶς θρησκείες, ἀφοῦ ἡ μεταστροφή τοῦ ἀνθρώπου ἐνυπάρχει στὶς θρησκείες καὶ ἀποτελεῖ στόχο τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ J. Hick δὲ θεωρεῖ ὅτι ὅλες οἱ θρησκείες πληροῦν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὸ σωτηριολογικὸ κριτήριον. “Ὅσο περισσότερο μιὰ θρησκεία συμβάλλει πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀξία της⁶¹. Οἱ μεγάλες θρησκείες παρέχουν τὸ γενικὸ πλαίσιο κριτηρίου γιὰ νὰ κριθοῦν ἄλλες θρησκείες καὶ ἰδεολογίες ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειά τους.

Ἡ ὑπαρξὴ ἀγίων στὶς μεγάλες θρησκείες ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς μεταστροφῆς πού μποροῦν νὰ προκαλέσουν στὸν ἄνθρωπο⁶². Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν διαφορετικὲς μορφές ἀγίων σὲ κάθε θρησκεία, μὲ διαφορετικὴ ποιότητα καὶ χαρακτηρη, ἀνάλογα μὲ τὸ θρησκευτικὸ καὶ πολιτιστικὸ περιβάλλον μέσα σὸ ὁποῖο αὐτὲς διαμορφώθηκαν. Ἐν τούτοις ὁ J. Hick βρῖσκει ἀνάμεσά τους κάτι τὸ κοινό: “This is a transcendence of the ego point of view and its replacement by devotion to or centred concentration upon some manifestation of the Real, response to which produces compassion / love towards other human beings or towards of life”⁶³. Αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ μιὰ παθητικὴ κατάσταση, δὲ συνιστᾶ μιὰ θεωρητικὴ ἰδεολογία. Εἶναι ἀληθινὴ ἀνθρωπιά “expressed in agape... that makes this so immediately evident to us”⁶⁴. Χωρὶς νὰ υἱοθετεῖ τὴν ὀρολογία τοῦ

59. WALTER CARDINAL KASPER, *The Uniqueness and Universality of Jesus Christ*, στό: *The Uniqueness and the Universality of Jesus Christ in dialogue with the Religions*, Ed. M Serretti, Cambridge 2004, 11.

60. D' COSTA G., *Pluralist Theology of Religions. Pluralistic or Non-Pluralistic?...*, 124: “Religious traditions like Cristianity are to be appraised then, non on the basis of their claims to provide sure access to salvation, but on the evidence of their success or failure in fostering individual an social transformation from self-centeredness to Reality-centeredness”.

61. Hick J., *An Interpretation of Religion...*, 300.

62. HICK J.-KNITTER P., *The Myth of Christian Uniqueness...*, 23.

63. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 301.

64. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 326.

Schleiermacher “Abhängigkeitsgefühl”, ουσιαστικά κινείται σε ανάλογα πλαίσια χαρακτηρίζοντας τὸ “self-centredness” ὡς κατάσταση τοῦ παλαιοῦ καὶ τὸ “Reality centredness” ὡς κατάσταση τοῦ “νέου” Ἀδάμ. Χρησιμοποιώντας τὴ δυναμικὴ τῆς ἔκφρασης “soul making”⁶⁵ θεωρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ γίνεταὶ ὄλο καὶ περισσότερο εἰκόνα τοῦ Real, ὄλο καὶ περισσότερο ἀληθινότερος καὶ γνησιότερος⁶⁶.

Στὸ ἐρώτημα γιατί οἱ θρησκείες μποροῦν νὰ συντελοῦν στὴ μεταστροφή τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀπάντηση τοῦ J. Hick διατείνεται ὅτι εἶναι σαφής. Αὐτὸ συμβαίνει, γιατί σ’ αὐτὲς μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ “the universality of the golden rule”. Ὁ χρυσὸς κανόνας βρῖσκεται στὶς θρησκείες, παρόλες τὶς μεταξύ τους διαφορὲς καὶ τὶς διαφορετικὲς μορφὲς ἁγίων πὺν αὐτὲς μποροῦν νὰ ἐπιδείξουν. Ὁ χρυσοῦς κανόνας διατυπώνει στὴν πραγματικότητα μιὰ οἰκουμενικὴ ἠθικὴ. Ἡ ἠθικὴ εἶναι οἰκουμενικὴ, γιατί περιέχει “the basic value of generous kindness, love, compassion”⁶⁷. Ὁ χρυσοῦς κανόνας νοηματοδοτεῖται, ὅταν τὸ “Real” στὶς θρησκείες κατανοεῖται ὡς ἀγάπη καὶ δικαιοσύνη. Ἡ κατανόηση τοῦ Real ὡς “divine love” ἢ “divine justice” διαμορφώνει καὶ ἐγγυάται μιὰ οἰκουμενικὴ ἠθικὴ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὸ γεγονός αὐτὸ σχετικοποιεῖ τὶς θρησκείες, ἀφοῦ αὐτὲς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς μεταξύ τους διαφορὲς καὶ τὸ βαθμὸ στὸν ὁποῖο πλησιάζουν τὰ κριτήρια τῆς οἰκουμενικῆς ἠθικῆς, ἐπιτελοῦν ὅλες τὴν ἴδια σωτηριολογικὴ λειτουργία. Εἶναι προφανὲς ὅτι προβάλλεται ἓνα ἠθικὸ κριτήριο χωρὶς κανένα θεωρητικὸ ὑπόβαθρο καὶ θεμέλιο⁶⁸, ἐνῶ ἡ ἀσάφεια μιᾶς τέτοιας ἀνθρώπινης σωτηριολογικῆς ἐμπειρίας εἶναι τὸ ἴδιο προφανές, ὅσο ἡ ἀσάφεια μιᾶς ὁποιασδήποτε ἀνθρώπινης ἐμπειρίας⁶⁹.

Στὴ σχετικοποίηση τῶν θρησκειῶν συντελεῖ καὶ ἡ κατανόηση τῆς λειτουργίας τῶν ἁγίων πὺν ὑπάρχουν στὶς διάφορες θρησκείες. Ἡ ὑπαρξὴ ἁγίων σὲ πολλὲς θρησκείες δὲ δίνει σὲ κάποια ἀπὸ αὐτὲς τὸ δικαίωμα νὰ προβάλλουν

65. HICK J., *Evil and the God of Love*, Norfolk 1975, 372.

66. MENKE K. H., *Die Einzigkeit Jesu Christi im Horizont der Sinnfrage...*, 82.

67. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 330.

68. Βλ. WALTER CARDINAL KASPER, *The Uniqueness and Universality of Jesus Christ...*, 11: “We can...ask ourselves whether there can ever be an ethical criterion than does not necessarily presuppose a theoretical one. Who is to say what is to be truly human? Might it not be that every ethical and practical criterion necessarily calls upon a theoretical judgment in order to answer this question?”.

69. PANNENBERG W., *Religious pluralism and conflicting truth claims...*, 104: “Human experiences of salvation are as ambiguous as other human experiences”.

ἀξίωση ἀνωτερότητας ἀπέναντι στίς ἄλλες⁷⁰. Αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερα γιὰ τὸ Χριστιανισμό πὸν προβάλλει ἔντονα μιὰ τέτοια ἀξίωση⁷¹. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ θρησκείες σχετικοποιοῦνται διπλά: Ἀφοῦ ἅγιοι ὑπάρχουν σὲ διαφορετικὲς θρησκείες, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ οὐσία καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν θρησκειῶν εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀδιάφορο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ σκοπὸς τῆς θρησκείας εἶναι ἡ μεταστροφή. Εἶναι δὲ ἀδιάφορο μέσα σὲ ποιά θρησκεία λαμβάνει χώρα ἡ μεταστροφή, ἐνῶ ἀδιάφορες παραμένουν ἐπίσης οἱ μεταξὺ τῶν θρησκειῶν διαφορές. Ἔτσι ἡ ποιοτικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν θρησκειῶν καταργεῖται, ἀφοῦ εἶναι δέσμιες τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος μέσα σὸ ὁποῖο ἀναπτύσσονται καὶ ἕνα ὑπέροστο κριτήριο μιᾶς “νοούμενης” ὑπερβατικῆς πραγματικότητας δὲ λειτουργεῖ. Οἱ τρόποι δὲ μὲ τοὺς ὁποίους λαμβάνει χώρα ἡ μεταστροφή ἀπὸ τὴν ἐγκεντρικότητα στὴ θεοκεντρικότητα δὲν ἐνδιαφέρουν⁷².

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι στὴ σκέψη τοῦ J. Hick ἡ θρησκεία λειτουργεῖ ὡς ἐργαλεῖο γιὰ τὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως αὐτὸς κατανοεῖται στὰ πλαίσια τῆς Δύσης μετὰ τὸ Διαφωτισμό. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτὸ ἡ ἀπαιτήση γιὰ τὴν ἀπολυτότητα τῆς ἀλήθειας πὸν ἡ κάθε θρησκεία ἰσχυρίζεται ὅτι διαθέτει προβάλλει ἐπιτακτικά. Ὁ J. Hick προσπαθεῖ μὲ τὴ θεωρία του νὰ δείξει ὅτι μιὰ τέτοια ἀξίωση ἀπὸ πλευρᾶς τῆς ὁποιασδήποτε θρησκείας εἶναι ἀβάσιμη, ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ ὑποβαθμίσει, ἐὰν ὄχι νὰ παραθεωρήσει τελείως τὶς μεταξὺ τῶν θρησκειῶν ἀντιτιθέμενες θέσεις πὸν ἡ κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς προβάλλει ὡς ἀληθεῖς⁷³. Ὁ J. Macquarie θὰ ἐπισημάνει, ἀντίθετα, ὅτι μιὰ τέτοια θεώρηση

70. Ὁ SCHMIDT-LEUKEL P., *Religiöse Vielfalt als theologisches Problem...*, 37, ἀντιτίθεται στὴν ἰσοπέδωση τῶν θρησκειῶν καὶ διερωτᾶται: “Nach dem Wort Jesus erkennt man wahre und falsche Propheten an ihren Früchte. Gilt dies nicht auch für Religionen?”.

71. HICK J., *The Non-Absoluteness of Christianity*, σὸ: HICK J.-KNITTER P., *The Myth of Christian Uniqueness...*, 24: “What I am proposing...is that we are not in a position to assert a great world faiths to bring about the kind of transformation in human beings that we all desire”.

72. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ WERBICK J., *Heil durch Jesus Christus allein? Die “Pluralistische Theologie” und ihr Plädoyer für einen Pluralismus der Heilswege*, σὸ: BRÜCK M. (Hsg.), *Der einzige Weg zum Heil? Die Herausforderung des Absolutheitanspruchs durch pluralistische Religionstheologien*, Freiburg 1993, 21, εὐλογοῦ διερωτᾶται: “...verhält sich der vergleichende ‘pluralistische Theologe’ hier nicht doch eher wie ein mehr oder weniger kritischer Konsument, der die verschiedenen Angebote daraufhin zu vergleichen vorgibt, ob sie ‘etwas bringen’, aber so genau auch wieder nicht wissen will, was sie denn wirklich ‘bringen’ sollen und wie sie es ‘bringen’ können”.

73. Ὁ O’ LEARY, *La verité chrétienne à l’ âge du pluralisme religieux*, Paris 1994, 46 συμφωνώντας μὲ τὸ DiNoia καὶ διαφωνώντας μὲ τὸν J. Hick ἐπισημαίνει: “DiNoia a raison de contester

μεταξύ άλλων ουδόλως συμβάλλει στην ένότητα και τη συνύπαρξη, καταλύει τις ιδιαίτερες πολιτιστικές εκφράσεις, οδηγεί σε ένα αχαλίνωτο ατομισμό, χωρίς να αποκλείει ότι μπορεί να φέρει κάποια ευθύνη για την εμφάνιση παράξενων και ζημιογόνων σεκτών⁷⁴.

Ο J. Hick ισχυρίζεται ότι προσφέρει μια ικανοποιητική απάντηση στις παράλληλες αξιώσεις αλήθειας στη διδασκαλία των θρησκειών, τις οποίες διακρίνει σε δύο είδη. Υπάρχουν κατ' αρχήν "conflicting historical truth-claims" ανάμεσα στις θρησκείες⁷⁵. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι διαφορετικές διηγήσεις για το πρόσωπο του Ίησού στην Καινή Διαθήκη και το Κοράνιο. Κάποια από τις δύο θα πρέπει να είναι λανθασμένη, ενώ σε καμία θρησκεία δεν υπάρχει ένα "unbased assessment of the historical evidence"⁷⁶. Για το λόγο αυτό το πρόβλημα δεν μπορεί άντικειμενικά να λυθεί. Ο J. Hick ισχυρίζεται στο σημείο αυτό ότι μπορεί να ξεπεράσει το πρόβλημα αγνοώντας το. Εκείνο που έχει σημασία είναι η σωτηριολογική σημασία της κάθε θρησκείας. Οι ιστορικές διηγήσεις για το πρόσωπο του Ίησού δεν είναι από την άποψη αυτή σημαντικές και γι' αυτό το λόγο μπορεί κανείς να τις παραθεωρεί.

Αυτό όμως συνιστά μια βασική αντίφαση μέσα στην ίδια τη σκέψη του J. Hick. Ενώ κατ' αρχήν αποσκοπεί στο να απονεμίσει τον όφειλόμενο σεβασμό και την όφειλόμενη αξία στις θρησκείες, ταυτόχρονα ή ίδια του ή σκέψη και η θεωρία του θέτει το περιεχόμενο και την ταυτότητα των ιστορικών θρησκειών στο περιθώριο, χωρίς να θέλει να αντιληφθεί ότι οι αντιθετικές προτάσεις των διαφόρων θρησκειών αποτελούν πρόκληση που όφειλει να οδηγήσει στην πορεία επαναβεβαίωσης της διδασκαλίας της κάθε θρησκείας με άμεση αντιμετώπιση της πρόκλησης⁷⁷. Αυτό που απομένει στη σκέψη του για την κάθε μια θρησκεία δεν είναι αυτό που η κάθε θρησκεία είναι στην πραγματικότητα. Ο J. A. DiNoia εύστοχα παρατηρεί στο σημείο αυτό: "Pluralists substitute reli-

---

un dogmatisme pluraliste qui refuse d' admettre aucun différend théologique entre les religions. Ces différends se laissent sentir puissamment, même si ce ne sont jamais de simple contradictions logiques".

74. Βλ. MACQUARRIE J., *Mediators between Human and Divine. From Moses to Muhammad*, New York 1996, 149.

75. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 363.

76. HICK J., *An Interpretation of Religion...*, 365.

77. PANNENBERG W., *Religious Pluralism and conflicting truth claims*, στο: G. D' Costa (Ed.), *Christian uniqueness reconsidered...*, 103: "It is the encounter of conflicting truth claims that challenges each religious tradition to reaffirm itself in facing those challenges".

giously indeterminate concepts like Reality or Mystery for otherwise distinctively conceived religious concepts... Pluralists argue that the various foci of worship and quest in the major, soteriologically oriented religious communities represent a focus that finally transcends them all. In effect, this ‘interpretation’ of religious doctrines constitutes, logically speaking, an independent religious proposal”⁷⁸.

Ἐκτός ἀπό τά “conflicting historical truth-claims” ὑπάρχει ἀντίθεση σέ “trans-historical truth claims”⁷⁹. Γιά τήν τελευταία κατηγορία ὁ J. Hick προσάγει δύο παραδείγματα: Στό ἐρώτημα, ἐάν ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος ἢ ὄχι, οἱ Χριστιανοὶ πιστεύουν ὅτι ὁ κόσμος δημιουργήθηκε ἀπό τὸ Θεό, ἐνῶ οἱ Βουδιστές θεωροῦν ὅτι εἶναι αἰώνιος. Ὅποια ὅμως καὶ νὰ εἶναι ἡ σωστὴ ἀπάντηση, ὅποια ἀπάντηση καὶ ἂν δίνει ἡ ἐπιστήμη, δὲ συμβάλλει σὲ τίποτα σ’ αὐτὸ πού ἀφορᾷ τὴ σωτηρία-ἀπελευθέρωση. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀπορρίπτει περαιτέρω τὴ μετενσάρκωση, κάποιες ἄλλες θρησκείες ὅμως ὄχι. Ὁ J. Hick θεωρεῖ ὅτι ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση εἶναι ἰκανὴ νὰ ὑπερβεῖ τέτοιου εἴδους ἀντιθέσεις, χωρὶς νὰ διστάσει νὰ προβάλει τὸ μυθικὸ ὑπόβαθρο κάποιων ἀπὸ αὐτές⁸⁰. Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία δὲν εἶναι τὸ νὰ εὑρεθῆ ποιά θρησκεία κατέχει τὴν ἀλήθεια, σὲ τέτοιου εἴδους “ὑπερ-ἱστορικές” ἀποφάνσεις, ἀλλὰ ἡ σωτηρία-ἀπελευθέρωση πού προσφέρει. Γιά τὴν πλουραλιστικὴ ὑπόθεση τὸ θεμελιῶδες δὲν εἶναι ἡ “ὑπερ-ἱστορικὴ” ἀξίωση ἀληθείας πού προβάλλει ἡ κάθε θρησκεία, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ὁδηγεῖ στὴ σωτηρία. Ὁ J. Hick παρατηρεῖ: “...correct and incorrect trans-historical beliefs, like correct and incorrect historical and scientific beliefs, can form part of a religious totality that mediates the Real to human beings, constituting an effective context within which the salvific process occurs”⁸¹. Ἐπειδὴ οἱ ἀληθινὲς θρησκείες ἀνάγονται στὸ “Real”, εἶναι δυνατὸν νὰ παρᾶσχουν στὸν ἄνθρωπο τὴ σωτηρία μέσα ἀπὸ τὸ δικό της σωτηριολογικὸ μηχανισμό πού ἡ καθεμιά ἀποκτᾷ μὲ αὐτὴ τὴν ἀναγωγή. Ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση καθιστᾷ δυνατὴ τὴ διάκριση τῶν ἀληθῶν θρησκειῶν ἀπὸ τὶς μὴ ἀληθεῖς πού δὲν

78. DiNoia J. A., *Pluralist Theology of Religions. Pluralistic or Non-Pluralistic?*, στί: *Christian Uniqueness Reconsidered...*, 128.

79. Hick J., *An Interpretation of Religion...*, S. 365.

80. Βλ. AEBISCHER-CRETTOL M., *Vers un oecuménisme religieux...*, 451: “En bref, l’ hypothèse pluraliste suggère que nombre de croyances transhistoriques, à présent invérifiables et infalsifiables, pourraient avantageusement être comprises comme de vrais ou faux mythes, plutôt que envisagées comme de vraies ou fausses affirmations factuelles”.

81. Hick J., *An Interpretation of Religion...*, 370.

είναι σὲ θέση νὰ δώσουν στὸν ἄνθρωπο τὴ σωτηρία. Ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση συνιστᾶ τὸ κεντρικὸ καὶ κυρίαρχο κριτήριό στὴ σκέψη τοῦ J. Hick σὲ σχέση μετὰ τὴν ἀποτίμηση τῶν θρησκείων καὶ τὴν ἀληθινὴ τους σωτηριώδη λειτουργία. Εἶναι ἀμφισβητήσιμο, βεβαίως, τὸ ἐὰν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποκόψει καὶ νὰ ἀποσυνδέσει τὴ σωτηρία ἀπὸ τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴ ζωὴ, τὸν κόσμον καὶ τὸ Θεό. Ἡ σωτηρία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ὁ καρπὸς μιᾶς ἀληθινῆς σχέσης μετὰ τὸν κόσμον τῆς ἀλήθειας. Ὅ,τιδήποτε ἄλλο θὰ ἦταν καταστροφικόν⁸².

3. Ἡ μεταφορικὴ Χριστολογία

Ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση τοῦ J. Hick προσπαθεῖ νὰ καταδείξει ὅτι οἱ θρησκείες παρὰ τὶς ποικίλες διαφορὰς εἶναι μετὰξὺ τους συγκρίσιμες καὶ ὁμοιογενεῖς ὡς πρὸς τὸ στόχο τους, ἱκανὲς νὰ ὀδηγήσουν τοὺς ἀνθρώπους στὴ συμφιλίωση. Δὲν ἀποσκοπεῖ στὴ δημιουργία μιᾶς παν-θρησκείας, ἀλλὰ στὸ νὰ καταδείξει ὅτι ἡ κάθε θρησκεία ἀποτελεῖ μέσο πού καθιστᾶ ἐφικτὴ τὴν προσέγγιση τοῦ Real⁸³. Λειτουργεῖ ὡς τὸ καλύτερο κριτήριό κρίνοντας ὅλες τὶς θρησκευτικὰς δοξασίες καὶ ἀπαιτώντας τὴ διόρθωση κάποιων ἀπὸ αὐτὲς σύμφωνα μετὰ τὶς δικές της ἀρχές. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς Βίβλου καὶ ἡ Θεολογία δὲν μποροῦν νὰ ἀντιτίθενται στὶς ἀρχές της. Στόχος τοῦ J. Hick εἶναι νὰ καταδείξει τὸν πολλαπλὸ τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο ἐμφανίζεται τὸ Real στὶς θρησκείες μέσα σὲ διαφορετικὰ χρονικά, τοπικά καὶ πολιτιστικά πλαίσια. Τὰ ἱερὰ κείμενα τῶν θρησκείων ὀφείλουν μὲν νὰ καταδεικνύουν τὴ φανέρωση τῆς ὑπερβατικῆς πραγματικότητος σ' αὐτά, μιὰ σύγκριση ὅμως μετὰξὺ τους καὶ οἱ ἐνδεχόμενες ἀντιθέσεις δὲν μποροῦν νὰ κλονίσουν τοὺς σκοποὺς τῆς πλουραλιστικῆς ὑπόθεσης. Κατὰ συνέπεια ἡ Χριστιανικὴ Θεολογία πού προβάλλει τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν οἰκουμενικότητα τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὴ παρὰ ὡς “a human creation”⁸⁴ δημιουργηθεῖσα μέσα στὶς μεταβλητὰς σχετικὰς ἀνθρώπινες ἱστορικὰς συνθήκες, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς δὲν ὑποστήριξε ποτὲ ὅτι ἦταν Θεός: “Jesus the eschatological prophet was transformed within

---

82. NEWBIGIN L., Religion for the Marketplace., 143: “...salvation can only be the fruit of a right relation to that real world.. To separate the quest for salvation from the business of understanding what is the truth about the cosmos would seem to be a recipe for disaster”.

83. Βλ. MENKE K. - H., Die Einzigkeit Jesu Christi in Horizont der Sinnfrage., 79.

84. HICK J., The Metaphor of God Incarnate. Christology in a pluralistic Age, Louisville 1993, 6.

Christian thought into God the Son come down from heaven to live a human life and save us by his atoning death”⁸⁵. Ἡ θέση αὐτή δὲ συνιστᾶ παρὰ μιὰ οὐσιαστικὴ ἀλλοίωση τῶν πρωτοχριστιανικῶν χριστολογικῶν ἀντιλήψεων, δεδομένου μάλιστα ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης κατέθεσαν τὴ δική τους ἐμπειρία ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν περαιτέρω ἱστορικὴ πορεία τοῦ Χριστιανισμοῦ⁸⁶.

Ἡ πλουραλιστικὴ ὑπόθεση ἐπισημαίνει ὅτι τὸ “Real” ἐκδηλώνεται στὸν κόσμο κατὰ διαφορετικοὺς τρόπους. Καμιὰ θρησκευτικὴ παράδοση δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι διαθέτει τὴν ἐμπειρία του κατὰ τρόπο ὀλοκληρωμένο καὶ τελειωτικό. Κατὰ συνέπεια καμιὰ θρησκευτικὴ ἐμπειρία καὶ καμιὰ Γραφή τῆς ὁποιασδήποτε θρησκείας δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύει ὡς τελικὴ ἀποκάλυψη, ὅλες δὲ οἱ μέχρι τώρα ἀποκαλύψεις ὀφείλουν νὰ ἐρμηνευθοῦν ἐκ νέου σύμφωνα μὲ τις προϋποθέσεις τῆς πλουραλιστικῆς ὑπόθεσης. Σχολιάζοντας ὁ J. Hick τὸ χωρίο Πράξ. 4, 12 καὶ τὸ δόγμα *Extra ecclesiam nulla salus* ἐπισημαίνει: “Clearly such a dogma is incompatible with the observation that the salvific transformation of human existence is going on, and so far as we can tell going on to a more or less equal extent, within all the great traditions. In so far, then, as we accept that salvation is not confined to Christianity we must reject the old exclusivist dogma”⁸⁷. Ἡ Θεολογία ὀφείλει νὰ εἶναι ἀνοικτὴ σὲ νέες ἐρμηνεῖες καὶ σὲ ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν θέσεών της, δεδομένου ὅτι τὸ “Real” κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθήκες καταδεικνύει ἕνα διαφορετικὸ πρόσωπο. Αὐθεντία διαθέτει μόνο τὸ Real καθ’ ἑαυτό, ἐνῶ οἱ Γραφεὲς καὶ τὰ δόγματα ἀποτελοῦν ἀληθινὰ ἢ ἐσφαλμένα ἴχνη του ποὺ καταγράφονται ἀπὸ τὴν περιορισμένων δυνατοτήτων ἀνθρώπινη ἐμπειρία. Πολλὲς φορὲς ὁμως –σύμφωνα μὲ τις ἀρχὲς τῆς πλουραλιστικῆς ὑπόθεσης– εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἐκ νέου ἐρμηνεῖα ἢ ἡ κατάργηση τῶν παραδοσιακῶν δογμάτων καὶ τῶν Γραφῶν. Αὐτὸ ἰσχύει βεβαίως καὶ γιὰ τὴν χριστιανικὴ Βίβλο ὡς πρὸς τὴν ὁποία ὁμως διαπιστοῦται γι’ αὐτόν “failure to read

85. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate...*, 5.

86. HELLWIG M., *Christology in the wider Ecumenism*, στό: D’ COSTA G., *Christian uniqueness reconsidered...*, 115-116: “Therefore, the claim for Jesus as universal savior is as meaningful when made by writers of the New Testament who did not see the actual expansion of the way of Christ among the nations, at it is when made by medieval writers for whom the known world was more or less coextensive with ‘Christendom’, or as it is when made by contemporary Christians in full knowledge that on a worldwide basis Islam is growing faster in numbers than Christianity while Buddhism is also strong and on the increase”.

87. *The Metaphor of God Incarnate...*, 147.

the New Testament carefully, relative to Jesus constituting a New revelation”⁸⁸. Στο μέτρο που το περιεχόμενό της δεν ανταποκρίνεται πλέον στη νέα θρησκευτική ύπαρξη που ασπάζεται τις αρχές της πλουραλιστικής υπόθεσης και ακολουθεί τις σύγχρονες επιστημονικές γνώσεις, δεν μπορεί να διαθέτει αυθεντικότητα και οφείλει να έρμηνευθεί εκ νέου. Με κριτήριο την πλουραλιστική υπόθεση διαπιστώνεται πολλές φορές μιὰ απόσταση ανάμεσα στη Βίβλο και την πραγματικότητα. Αυτό καθιστά αναγκαία την εκ νέου έρμηνεία της. Η πλουραλιστική υπόθεση και οι αρχές της παίζουν ένα σημαντικό ρόλο, γιατί μπορεί να μικρύνει ή να έξαλείψει την απόσταση ανάμεσα στη Βίβλο και την πραγματικότητα, ανάμεσα στη Βίβλο και την αλήθεια. Με αυτές τις γενικές θεωρήσεις και προϋποθέσεις προσέρχεται ο J. Hick στο να εκτιμήσει τις χριστολογικές θεωρήσεις της Βίβλου και της όλης χριστιανικής Θεολογίας με σκοπό να τις αποκαθάρει από ό,τι είναι αναληθές σε αυτές. Η παραδοσιακή Χριστολογία οφείλει να κριθεί με τὰ κριτήρια και τις αρχές της πλουραλιστικής υπόθεσης. Η κατάληξη θα είναι ή τέλεια ανατροπή και διαστροφή της χριστιανικής διδασκαλίας⁸⁹. Όπως όμως έπισημαίνει ο G. Müller, εάν δεν μπορούμε να αποδείξουμε και να δεχθούμε ότι μιὰ θρησκεία είναι έργο Θεού, κατά πολύ περισσότερο ή υπόθεση ότι όλες οι θρησκείες είναι φανέρωση και αποκάλυψη Θεού είναι αυθαίρετη⁹⁰. Ο A. Denaux θα έπισημάνει ότι ο Χριστιανισμός δε στηρίζεται σε μύθους, αλλά στην ιστορική έμπειρία του Λαού του Θεού⁹¹.

Έκεϊνο που ενδιαφέρει τή θεολογική σκέψη του J. Hick είναι τὸ να καταστήσει τή χριστολογική διδασκαλία “more religiously realistic”, δεδομένου ότι ή χριστιανική παράδοση –όπως βεβαίως και άλλες θρησκευτικές παραδόσεις “has also been burdened by immense historical evils which have counteracted

---

88. CARRUTHERS G. H., The uniqueness of Jesus Christ in the theocentric Model of the Christian Theology of World Religions. An elaboration and evaluation of the position of John Hick, Roma 1988, 211.

89. Βλ. KARDENAL RATZINGER J., Zur Lage von Glaube und Theologie heute..., 31: “Es ist klar, daß damit Kirche, Dogma, Sakramente gleichfalls ihre Unbedingtheit verlieren müssen”.

90. MÜLLER G. L., The epistemological Basis of a Theology of Religions, στο: SERETTI M., The Uniqueness and universality of Jesus Christi., 35: “Given that we cannot empirically demonstrate that any one religion is the Work of God...the claim that all religions are a manifestation or revelation of God...amount to an arbitrary, unverifiable hypothesis”.

91. DENAUX A., The monotheistic background of New Testament Christology. Critical reflections of Pluralist Theologies of Religions, στο MERRIGAN T. - HAERS J., The myriad Christ. Plurality and the quest for unity in contemporary Christology, Leuven 2000, 157.

the good that they have done”⁹². Διερωτᾶται, ἐὰν ἡ παραδοσιακὴ Χριστολογία μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ρεαλιστικὴ. Διερωτᾶται, ἐὰν στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ποὺ δημιουργεῖ μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, μπορεῖ ἀκόμα κάποιος νὰ ἀσπάζεται τις παραδοσιακὰς θέσεις τῆς Χριστολογίας. Διερωτᾶται, ἐὰν αὐτὲς οἱ θεωρήσεις μποροῦν νὰ εἶναι συμβατὲς μὲ τις θρησκευτικο-πλουραλιστικὰς, ἀστρονομικὰς ἢ φυσικὰς σύγχρονες γνώσεις. Διερωτᾶται, ἐὰν εἶναι ἱκανὴ καὶ ἐὰν συμβάλλει στὴν κατανόηση τῆς πλουραλιστικῆς θρησκευτικῆς πραγματικότητος προσφέροντας γι’ αὐτὴ μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἐρμηνεία⁹³.

Γιὰ τὸ J. Hick ἡ παραδοσιακὴ Χριστολογία δὲν μπορεῖ νὰ δώσει ἱκανοποιητικὰς ἀπαντήσεις στὰ παραπάνω ἐρωτήματα. Ἡ παραδοσιακὴ ἀντίληψη ποὺ π.χ. δέχεται τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου ὡς βασικὴ τῆς θέσης δὲν μπορεῖ νὰ συναρμονιστεῖ μὲ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα καὶ αὐτὸ ποὺ σήμερον ἰσχύει ὡς αὐτονόητο. Ἄλλωστε ὁ πιστὸς τοῦ κ’ ἢ τοῦ κα’ αἰῶνα δὲ θὰ κατασκευάζε ποτὲ τις χριστολογικὰς διατυπώσεις τοῦ δ’ καὶ τοῦ ε’ αἰῶνα⁹⁴. Ἡ χρῆσις τῶν ὄρων υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἢ Θεὸς στὸν ἰουδαϊκὸν καὶ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον ἦταν τελείως ἐλαστικὴ καὶ εὐρεῖα στὸ περιεχόμενον, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἐξ αὐτῆς ἡ θεότης τοῦ Ἰησοῦ⁹⁵. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὴ θεωρεῖ ὡς σκάνδαλον, εἶναι

92. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate...*, 88.

93. Ὁ KUSCHEL K. J., *Christologie und Pluralistische Religionstheologie. Die Herausforderung John Hicks und eine theologische Antwort*, στί: G. Risse/H. Sonnemans/B. Theß (Hsg), *Wege der Theologie. An der Schwelle zum dritten Jahrtausend*, Paderborn 1996, 485: Ἐπισημαίνει τις γνωσιολογικὰς-φιλοσοφικὰς προϋποθέσεις τῆς σκέψεως τοῦ J. Hick: “Nicht die Christologie des Neues Testaments oder der kirchlichen Tradition ist für ihn Ausgangspunkt des Denkens, sondern der ...erkenntnistheoretisch-philosophische Rahmen. Unter dieser Rahmen wird durch die vorgegebene biblische oder kirchliche Christologie nicht in Frage gestellt, vielmehr wird die traditionelle Christologie aufgefordert, aus diesen Rahmenbedingungen Konsequenzen zu ziehen”.

94. Ἡ AEBISCHER-CRETTOL M., *Vers un oecuménisme interreligieux...*, 429 ἀναλύοντας τὴ σκέψιν τοῦ J. Hick, ἐπισημαίνει σχετικὰ: “La recherche exégétique du Nouveau Testament, avec un consensus substantiel, était arrivée à la conclusion qu’ aucun juif du 1er siècle n’ aurait pu saisir le sons des formulations christologiques énoncées par l’ Église dans l’ univers hellénistique des IVe et Ve siècles”.

95. Βλ. AEBISCHER-CRETTOL M., *Vers un oecuménisme interreligieux...*, 454: “Chez les Juifs, et en particulier pour contemporains de Jésus, le titre ‘fils de Dieu’ était familier et pouvait signifier aussi bien le Messie que toute la nation d’ Israël. Les manuscrits de la mer Morte, qui évoquent à plusieurs reprises un être qui sera appelé ‘le fils de Dieu’, illustrent ce point de façon convaincante. Pour ce qui est des mondes grecs (où le terme désignait tout homme saint et ins-

δὲ αὐτὴ ἡ διδασκαλία ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ ἀξίωση τῆς ἀπόλυτης ὑπεροχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, πράγμα πὸν ὀδηγεῖ στὴν περιφρόνηση τῶν ἄλλων θρησκειῶν ἢ στὴν ἀπόρριψή τους: “This scandal, which vitiates what would otherwise be important religious values of the idea of Jesus as God incarnate, challenges us to enlarge our field of vision”⁹⁶. Κατὰ συνέπεια δὲ θὰ πρέπει νὰ ἐκλαμβάνει κανεὶς τὴ διδασκαλία τῆς ἐνσάρκωσης κατὰ γράμμα. Ἐὰν αὐτὸ εἶναι ὀρθό, τότε αὐτόματα τίθεται τὸ ἐρώτημα, πῶς θὰ πρέπει κανεὶς νὰ τὴν ἐκλαμβάνει, δεδομένου ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικό κομμάτι τῆς Χριστολογίας. Θὰ πρέπει ἀπὸ τὸ μυθικὸ δόγμα τῆς ἐνσάρκωσης νὰ πορευτοῦμε πρὸς τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ⁹⁷. Παρατηρήθηκε, ὅμως, καὶ ὀρθὰ ὅτι τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲ θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται μόνο ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀλλὰ νὰ θεωρεῖται μέσα στὸ πλαίσιο τῆς προφητικῆς-μεσσιανικῆς παράδοσης τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀποδοχὴ καὶ ὁμολογία τῆς θεότητάς⁹⁸ του. Ὁ προϋπάρχων Λόγος τῆς Ἰωάνειας παράδοσης εἶναι ὁ ἐνανθρωπήσας Χριστός⁹⁹. Ἡ πλουραλιστικὴ Θεολογία στηρίζεται ἡ ἴδια σὲ ἕνα μῦθο πὸν ἀγνοεῖ ἢ ἀλλοιώνει τὶς χριστολογικὰς ἀντιλήψεις τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητάς¹⁰⁰.

Αὐτονόητα ὁ J. Hick, ὁ ὁποῖος ἦταν χριστιανὸς καὶ ἔτσι τουλάχιστον ὁ ἴδιος θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του, δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ κατεδαφίσει καὶ νὰ ἀπορρίψει ἐντελῶς τὴ Χριστολογία. Ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ἀποσκοπεῖ εἶναι στὸ νὰ ἐκθέσει μιὰ Χριστολογία πὸν θὰ εἶναι γι’ αὐτὸν μιά more religiously realistic. Ἐὰν ὅμως θεωρεῖ κανεὶς τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου ὡς μὴ ρεαλιστικὴ θέση, τότε περιπίπτει αὐτόματα σὲ μιὰ ψιλὴ Ἰησουλογία καὶ ὁ Χριστὸς δὲν ἀποτελεῖ τὸ σωτῆρα ὄλου τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ὁ Ἰησοῦς γιὰ τὸν J. Hick δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ

---

piré) et romain (où les titres ‘divin’, ‘fils de Dieu’ ou même ‘Dieu’ étaient interchangeables, et s’appliquaient aux héros aussi bien –à partir d’ Auguste– qu’ aux empereurs), il paraît évident que son emploi était vaste et flexible”.

96. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate*., 159.

97. Bl. CARRUTHERS G. H., *The uniqueness of Jesus Christ*., 125.

98. AUGUSTIN G., *Gott eint-trennt Christus? Die Einmaligkeit und die Universalität Jesu Christi als Grundlage einer christlichen Theologie der Religionen*, Paderborn 1992, 321.

99. GRILLMEIER A., *Jesus Christus im Glauben der Kirche, I. Von der apostolischen Zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451)*, Freiburg 1979, 72 ἐπ.

100. AUGUSTIN G., *Gott eint-trennt Christus?...*, 322: “Es ist der Mythos einer pluralistischen Theologie der Religionen, daß sie den ursprünglichen Bedeutungszusammenhang und die Entstehungsgeschichte der Christologie außer acht läßt”.

ἓνας ἄνθρωπος πού ἐξαιρετικά καί παραδειγματικά ἀνταποκρίθηκε πρὸς τὴν ὑπερβατικὴ πραγματικότητα. Ὁ Χριστὸς δὲν ἦταν Θεός. Γιὰ νὰ τὸ καταδείξει δὲ αὐτὸ ὁ J. Hick προσφεύγει στὰ συνοπτικὰ Εὐαγγέλια. Θεωρεῖ δὲ ὅτι ἐκεῖ μπορεῖ νὰ ἀνεύρει κανεὶς πολλὰ χωρία, διὰ τῶν ὁποίων καταδεικνύεται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς δὲν κατανοοῦσε τὸν ἑαυτό του οὔτε ὡς Υἱὸ τοῦ Θεοῦ οὔτε ὡς σωτήρα τοῦ κόσμου, ὅπως ἄλλωστε αὐτό, κατέδειξε –υποτίθεται– ἡ φιλελεύθερη Θεολογία¹⁰¹ ἀπὸ τὸν 19. αἰώνα ἐνδιαφερόμενη στὴν ἔρευνά της στὸ νὰ διαμορφώσει τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ μὲ ἀφετηρία “an historical point of view”. Κατὰ συνέπεια ἡ παραδοσιακὴ Χριστολογία εἶναι ἀπορριπτέα, τόσο γιατί δὲ διαθέτει ἐρείσματα στὶς πηγές, ὅσο καὶ γιατί οἱ θέσεις της ἀντιστρατεύονται τὴν αὐτοκατανόηση τοῦ Ἰησοῦ¹⁰².

Ἐνῶ λοιπὸν ὁ J. Hick δὲν μπορεῖ νὰ δεχθεῖ τὴν παραδοσιακὴ Θεολογία μὲ τίς δικές της θέσεις, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως πλευρὰ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν ἐγκαταλείψει τελείως, ἀπομένει σ’ αὐτὸν μόνον ἓνας δρόμος, τὸ ἐρώτημα δηλ. γιὰ τὴν ὑπαρξιακὴ της σημασία γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει σήμερα δὲν εἶναι ἡ προὔπαρξη ἢ μὴ τοῦ Λόγου, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ σημασία της γιὰ τὸ σύγχρονο ἄνθρωπο. Γιὰ τὸ J. Hick ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἓνα ἐξαιρετικὸ παράδειγμα πού καταδεικνύει, τί μπορεῖ νὰ σημαίνει ἡ παρουσία τῆς ὑπερβατικότητος στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῶς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀπαντήσῃ σ’ αὐτή. Μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ δὲν μπορεῖ μόνον κανεὶς νὰ δεῖ τὸ “God’s involvement in human life”, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεός “in a particular and specially powerful und effective way” δημιουργεῖ μιὰ ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἔχει ἀναμφίβολα οἰκουμενικὸ χαρακτῆρα¹⁰³, διότι προσφέρει στὸν ἄνθρωπο τὸ νόημα τῆς ὑπερ-

101. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate...*, 18: “My own picture falls within the tradition of liberal interpretation established by Strauss, Harnack and others”.

102. Εἶναι βεβαίως ἐντυπωσιακὸ ὅτι παρὰ τὴ θέση αὐτὴ ὁ ὑπέρχμαχος τῶν ἀπόψεων τοῦ J. Hick στὸ γερμανικὸ χωρὸ SCHMIDT-LEUKEL P., *Was will die pluralistische Religionstheologie...*, 325, θεωρεῖ ὅτι ἡ πλουραλιστικὴ θεολογία δὲν ἀρνεῖται τὴ σωτηριώδη παρέμβαση τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως βεβαίως αὐτὴ θεωρεῖ καὶ κατανοεῖ τὴ σωτηρία: “Nochmals ist zunächst festzuhalten, daß die pluralistische Religionstheologie keinerlei Leugnung der Heilsmittlerschaft Jesu impliziert”.

103. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate...* 9: “A Christian theology can be incarnational in the sense of declaring not only that God is always involved in human life, but also that in the life of Jesus God was involved in a particular and specially powerful and effective way. In other words, Jesus was not just an ordinary man, but one whose relationship to God has a universal significance”.

βατικότητας. “Όπως επισημαίνει ο P. Schmidt-Leukel ή πλουραλιστική Θεολογία δέν αρνείται τη σωτηριώδη μεσιτεία του Ίησοῦ¹⁰⁴. ‘Ο ίδιος ὅμως ὁ Ίησοῦς σὲ καμιά περίπτωση δέν μπορεί νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ μοναδικὴ ὁδὸς πρὸς αὐτήν. Δίπλα στὸν Ίησοῦ ὑπάρχουν γιὰ τὸν J. Hick πολλοὶ ἄλλοι δρόμοι καὶ πολλές ἄλλες μορφές ἐξ ἴσου ἱκανές νὰ ὀδηγήσουν στὴν ὑπερβατικότητα. Αὐτὲς οἱ μορφές εἶναι τὸ ἴδιο ἐξαιρετικὲς καὶ ἐπιτελοῦν τὴν ἴδια λειτουργία μὲ τὸν Ίησοῦ.

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶναι συνεπὲς γιὰ τὸν J. Hick ὅτι δέν ἀποκαλεῖ τὸν Ίησοῦ ὡς Χριστό. Εἶναι σημαντικό γι’ αὐτὸν νὰ κατανοήσει κανεὶς ὅτι ὄχι ὁ ἴδιος ὁ Ίησοῦς, ἀλλὰ ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Ίησοῦ ἔχει οἰκουμενικὴ σημασία, ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἄλλα πρόσωπα ποὺ προβάλλουν ἄλλες θρησκείες¹⁰⁵. ‘Ο Ίησοῦς δέν εἶναι ὡς πρόσωπο ὁ σωτήρας τῶν ἀνθρώπων, ἐκεῖνο δὲ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος νὰ βρεῖ στὴ ζωὴ του ἓνα νόημα ποὺ θὰ ἔχει γι’ αὐτὸν σήμερα ἀξία. Σὲ σχέση μὲ τὸν Ίησοῦ διακρίνει ἀνάμεσα στὸ “totus Deus” καὶ στὸ “totum dei”: “We want to say of Jesus that he was totus deus, the “wholly God”, in the sense that his agape was genuienely the Agape of God at work on earth, but not that he was totum dei, the “whole of God”, in the sense that the divine Agape was expressed without remainder in each or even in the sum of his actions”¹⁰⁶.

‘Ο ἴδιος ὁ J. Hick δὲ διστάζει νὰ ὁμολογήσει ὅτι εἰσηγείται μὴ μεταφορικῶς Χριστολογία μὲ στόχο νὰ δώσει στὸ σύγχρονο ἄνθρωπο ἓνα νέο νόημα τῆς παραδοσιακῆς Χριστολογίας. Σ’ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἡ διδασκαλία τῆς θείας ἐνανθρώπισης δέν μπορεί οὔτε κατὰ γράμμα, οὔτε ὡς μεταφυσικὴ ἀλήθεια νὰ κατανοηθεῖ. “Μεταφορὰ” δὲ σημαίνει γιὰ τὸν J. Hick τίποτα ἄλλο παρὰ μὴ ἀλλαγὴ νοήματος¹⁰⁷. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ εἶναι σημαντικό νὰ διακρίνει κανεὶς μὲ τί

104. SCHMIDT-LEUKEL P., Was will die pluralistische Religionstheologie, Müncher Theologische Zeitschrift 49/4 (1998) 325.

105. MENKE K.-H., Die Einzigkeit Jesu Christi im Horizont der Sinnfrage..., 89: “Nach Hick ist das Gemeinsame zwischen Konfuzius, Gautama, Mahavira, Jeremias, Jesaja Sokrates, Plato, Jesus und Mohammed, daß sie auf Gott oder das Göttliche als das ganz Andere verweisen und mit dieser Unterscheidung des ‘Realen an sich’ eine Integration aller Lebensbereiche im Sinne der beschriebenen” “transformation from self-centredness to Reality-centredness” verbinden”.

106. HICK J., God and the Universe of Faiths..., 159.

107. HICK J., God has many names..., 19: “...the alternative possibility suggests itself that the idea of divine incarnation is to be understood metaphorically rather than literally, as an essen-

σκοπὸ ἢ Βίβλος παραθέτει τίς χριστολογικῆς τῆς προτάσεις καὶ σὲ ποιοῦ ἱστορικό περιβάλλον οἱ συγγραφεῖς τῆς Βίβλου διατυπώνουν παρόμοιες προτάσεις. Ὅφειλε κανεὶς νὰ κατανοήσῃ τὴ Βίβλο μέσα ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ μεταφορικὸ τῆς παιγνίδι πὺλ λαμβάνει χώρα μέσα σὲ ἓνα συγκεκριμένο ἱστορικό περιβάλλον. Διαφορετικὰ δὲν θὰ μπορούσε νὰ δίδει κανεὶς τὸ ἐναλλακτικὸ καὶ πολλαπλὸ τῆς νόημα, πὺλ μόνο αὐτὸ ἔχει σημασία γιὰ τὸ σύγχρονο ἄνθρωπο. Ἡ Χριστολογία τῆς ἐνσάρκωσης, ἔτσι ὅπως καταγράφεται στὶς οἰκουμενικῆς συνόδους τῆς Νίκαιας (325) καὶ τῆς Χαλκηδόνας, δὲν μπορεῖ πλέον νὰ γίνεται δεκτὴ, ἀφοῦ παρερμηνεῖ καὶ ἀλλοιώνει τὸ μεταφορικὸ, ποιητικὸ, συμβολικὸ καὶ μυθολογικὸ ἀρχικὸ λόγο περὶ Ἰησοῦ ὡς υἱὸ τοῦ Θεοῦ¹⁰⁸. Ἡ ἀντίληψη τῆς ἐνσάρκωσης δὲν μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ κατὰ γράμμα, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ μπορέσει κανεὶς νὰ δίδει σ' αὐτὴν ὅτι πρόκειται γιὰ “einen im wesentlichen poetischen Ausdruck der Verehrung des Christen für seinen Herrn”¹⁰⁹. “Ὅταν ἡ ἐνσάρκωση ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς τιμῆς τοῦ πιστοῦ πρὸς τὸν Ἰησοῦ, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται μὲ ὁμορφες ἐντυπωσιακῆς μεταφορῆς, κατανοεῖ κανεὶς ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ κατὰ λέξη ἀναφορὰ σ' ἓνα ἀληθινὸ γεγονός, ἀλλὰ ὅτι ἔχει μόνο ὑπαρξιακὴ σημασία γιὰ τὸν κάθε χριστιανό. Κατὰ συνέπεια εἶναι λάθος νὰ ἐκλαμβάνει κανεὶς τὴν ἐνσάρκωση ὡς ἀληθινὸ γεγονός, ὅπως αὐτὸ ἔγινε στὴν πορεία τοῦ χρόνου ἀπὸ τὴ Θεολογία. Ἡ ἱστορία τῆς Θεολογίας καταδεικνύει ὅτι ἡ ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχουσα μεταφορικὴ ἀντίληψη τῆς ἐνσάρκωσης ἀλλοιώθηκε καὶ κατανοήθηκε λανθασμένα¹¹⁰, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γίνει “less religiously realistic”¹¹¹. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ J. Hick σκόπιμα παραθεωρεῖ ὅτι ἡ θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιότατη πεποίθηση τῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πατερικῆς Θεολογίας¹¹². Ἄγνοεῖ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο, χωρὶς βεβαίως μὲ

tially poetic expression of Christian's devotion to his Lord. As such, it should not be treated as a metaphysical truth from which we can draw further conclusions, such as that God's saving activity is confined to the single thread of human history documented in the Christian Bible”.

108. Βλ. KRAUS G., *Jesus Christus-Der Heilsmittler*, Frankfurt 2005, 470-471.

109. HICK J., *God und seine vielen Namen*, Frankfurt 2001, 21.

110. Πρὸβλ. GILLIS CH., *Pluralism: A New Paradigm for Theology*, Louvain 1993 (Louvain theological and pastoral monographs 12), 91: “The language of the early councils has historically conditioned. Knowledge of the metaphysical nature of Christ, the basis for the claims for an ontological christology, must be balanced by the realization that all language which attempts to describe the nature is historically conditioned and for this reason is not universal”.

111. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate...*, 104.

112. WALTER CARDENAL KASPER, *The Uniqueness and Universality of Jesus Christ...*, 16.

τήν ἀναγωγή του στὰ συνοπτικά Εὐαγγέλια νὰ γίνεται πειστικὸς στὶς θέσεις του¹¹³.

Σκοπὸς τοῦ J. Hick εἶναι νὰ ἀπευθυνθεῖ στοῦ σύγχρονο ἄνθρωπο καὶ μέσα στὶς νέες συνθήκες γνώσης καὶ κατανόησης νὰ προτείνει μιὰ Χριστολογία ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἐπισημαίνοντας: "...the churches have gradually had to change their theology and their use of the Bible in accordance with the new knowledge. Homo sapiens has thus far been succesful because the human mind adjusts itself to reality, even if often only slowly and reluctantly"¹¹⁴. Ὁ Ἰησοῦς ἐνσάρκωσε κατὰ τὸν J. Hick τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ¹¹⁵ πραγματοποιώντας καὶ ὑπακούοντας στοῦ θέλημά του. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ ἰδανικὸ γιὰ κάθε ἀνθρώπινη ζωὴ, τὸ ἀνοιγμα καὶ τὴν ἀληθινὴ ἀνταπόκριση στοῦ θέλημα καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Μόνο ποὺ ἡ ἐνσάρκωση τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ εἶναι μιὰ "finite reflection" ἀπέναντι στὴν ἀπεριόριστη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ περαιτέρω σημαίνει ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ δὲν ἐνσαρκώνεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ: "The idea of divine incarnation in Jesus is thus one way but not the only way, of picturing God's inhistorization"¹¹⁶. Γιὰ ὅσους δὲν πιστεύουν στοῦ Χριστό, ὁ Χριστὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει σημασία γιὰ τὴ σωτηρία τους¹¹⁷.

Τίθεται ἀσφαλῶς τὸ ἐρώτημα, τί τελικὰ ἀπομένει ἀπὸ τὸ Χριστιανισμό, ἐὰν γίνουν δεκτὲς οἱ ἀπόψεις τοῦ J. Hick ποὺ στὴ χριστολογικὴ τους θεώρηση ἐπαναλαμβάνουν τὶς ξεπερασμένες θέσεις τοῦ F. Chr. Bauer καὶ τοῦ D. Fr. Strauß ἀπὸ τὸ 19^ο αἰῶνα¹¹⁸. Εἶναι χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ποὺ εἰρωνικὰ ἐπισημαίνει ὁ K. J. Kuschel, ὅτι δηλ. ἡ πλουραλιστικὴ θεώρηση τοῦ J. Hick θὰ ἦταν ἀδιάψευστη, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἡ Βίβλος¹¹⁹. Διερωτᾶται κανεῖς, ἐὰν τελικὰ ἔχει νόημα νὰ ὑπάρ-

---

113. NASH R. H., *Is Jesus the Only Savior?* Grand Rapids - Michigan 1994, 84: "...a supernatural Christology is clearly present in the Synoptic Gospels. Even if Hick could get rid of the fourth gospel, his problems would remain".

114. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate...*, 160.

115. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate...*, 105.

116. HICK J., *The Metaphor of God Incarnate...*, 153.

117. GILLIS CH., *Pluralism: A new Paradigm for Theology...*, 98.

118. Βλ. MENKE K. - H., *Die Einzigkeit Jesu Christi im Horizont der Sinnfrage...*, 84: "In dem Sammelband mit dem bezeichneten Titel 'The Myth of God Incarnate' entwirft Hick die Umriss einer Christologie, die sich nur marginal von den längst überholt geglaubten Thesen eines Ferdinal Christian Baur (1792-1860) oder David Friedrich Strauß (1808-1874) unterscheidet".

119. KUSCHEL K. J., *Christologie und Pluralistische Religionstheologie. Die Herausforderung John Hick und eine theologische Antwort*, στί: G. Riße / H. Sonnenmans / B. Theß (Hsg.), *Wege der Theologie: an der Schwelle zum dritten Jahrtausend*, Paderborn 1996, 487.

χει ἕνας τέτοιος Χριστιανισμός, ἕνας Χριστιανισμός πού δέν καλεῖ τις ἄλλες θρησκείες νά μετάσχουν στό πλήρωμα τῆς ἀλήθειας πού ἀποκαλύφθηκε στόν κόσμο διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ¹²⁰. Ὁ J. Hick βέβαια ἀπαντᾷ καταφατικά σ' αὐτό τὸ ἐρώτημα, μόνο πού μὲ τὴν ἀπάντησή αὐτὴ δέν μπορεῖ νά εἶναι κανεὶς ἱκανοποιημένος, γιατί ἀποστερεῖ τὸ Θεὸ ἀπὸ τὴν παρέμβασή του στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, ἀπὸ ἕνα θεμελιώδες δηλ. στοιχεῖο τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ ὅσα ἐπισημαίνει¹²¹ ὁ G. H. Garruthers συνοψίζοντας τὴ λανθασμένη καὶ ξεπερασμένη στὴν ἔρευνα θεολογικὴ ἀφετηρία τοῦ J. Hick: "The first serious critical objection that we raise against Hick the theologian is that he is dated, anachronistic. His theology is uncritically grounded in principles and attitudes of the late nineteenth century. He seems unaware that significant progress has been achieved in such areas as the quest for the historical Jesus, Scripture and tradition". Σωρεῖα ἐρευνητῶν ἐπισημαίνει τὴ λανθασμένη αὐτὴ θεολογικὴ ἀφετηρία¹²².

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ θεωρία τοῦ J. Hick θὰ μπορούσε νά γίνεи δεκτὴ ἀπὸ τὴ Φιλοσοφία καὶ τὴ Φιλοσοφία τῆς θρησκείας, δὲν μπορεῖ ὅμως νά γίνεи δεκτὴ ἀπὸ τὴ Θεολογία. Φιλοσοφικὰ μπορεῖ νά ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νά γνωρίσει μὲ τις γνωστικὲς ἰκανότητες πού διαθέτει τὸ Θεό. Παραμένει πάντοτε γι' αὐτὸν ἄγνωστος καὶ κρυπτός. Αὐτὴ ἡ μὴ δυνατότητα γνώσης τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς θεωρίας τοῦ J. Hick. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ ἀφορᾷ κυρίως τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸς παραμένει ἄγνωστος. Ἡ Θεολογία ὅμως ἀφορᾷ τὴ γνώση τοῦ αὐτοαποκαλυπτόμενου Θεοῦ¹²³. Ὁ K. Barth ἐπισημαίνει: In der Geschichte Jesu Christi hat Gott sich ihr bekannt gemacht, ist er ihr...der endgültig, total definitiv wohlbekannte Gott geworden. Auf keinen Fall darf...vergessen werden, daß uns Gottes Bekanntsein in der Welt gerade von Zentrum

120. Πρὸβλ. WALTER CARDENAL KASPER, The Uniqueness and Universality of Jesus Christ..., 17: "Christianity wishes to invite other religions to reach their own fullness and their own fulfillment by placing faith in Jesus Christ and sharing in his fullness".

121. CARRUTHERS G. H., The uniqueness of Jesus Christ in the theocentric model of the christian theology of world religions..., 508.

122. Βλ. SCHULZ M., There is only one God -Is there only one Mediator?, στό: M. Seretti, The uniqueness and universality of Jesus Christ..., 109: "There are equally many studies of the history of dogma that demonstrate the inner continuity of the development of this dogma". Ὁ M. Schulz (ὄπ. παρ., ὑπόσ. 6) παραθέτει ἐνδεικτικὰ μιὰ σειρά ἔργων ἀπὸ τὴ νεώτερη ἔρευνα.

123. MÜLLER G. L., The epistemological basis of Theology of Religions..., 37: "Man's knowing is therefor open to God; man can know God and God can make himself known to man".

des christlichen Glauben her nur doch viel interessanter und wichtiger sein muß als dies, daß er ihr allerdings auch unbekannt ist. Auf keinen Fall darf dieser zweite Satz... so etwas ein Lieblingsgthema christlichen Denkens und Redens werden: es ist für dieses immer ein bedenkliches Zeichen, wenn es sich lustbetont solchen negativen Sätzen und nun gerade dieses zuwendet¹²⁴. Για τὸ λόγο αὐτὸ ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς τοῦ J. Hick, πού γιὰ τὸ G. D' Costa ὀρθὰ δὲν ἔχει λιγότερο "ἰμπεριαλιστικές" τάσεις ἀπὸ ὅ,τι διαθέτει ἡ ἀποκλειστική καὶ ἡ ἔμπεριεκτική θεώρηση τῶν ἄλλων θρησκειῶν¹²⁵, δὲν μπορεῖ νὰ γίνεи δεκτός, παρότι θὰ μπορούσε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Φιλοσοφίας τῆς θρησκείας νὰ εἶναι βásiμος. Ὁ J. Hick ἐμφανίζεται περισσότερο ὡς φιλόσοφος τῆς θρησκείας παρὰ ὡς θεολόγος¹²⁶. Μὲ τὴν πλουραλιστική του ὑπόθεση, τίς προϋποθέσεις τῆς καὶ τὸ περιεχόμενό τῆς πλησιάζει περισσότερο τὴ Φιλοσοφία τῆς θρησκείας, μὲ σαφῆ τὴν ἐπιρροή τῆς δυτικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, κάτι πού τῆς ἀποστερεῖ τὸν οἰκουμενικὸ χαρακτῆρα¹²⁷, ἐνῶ ἀλλοιώνει ταυτόχρονα τὸ περιεχόμενο τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας¹²⁸, ἀρνούμενη τὴ μοναδικὴ καὶ οἰκουμενικὴ σωτηριώδη παρέμβαση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πού ἀσφαλῶς διαθέτει ἰσχύ καὶ σημασία καὶ γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἄλλων θρησκειῶν¹²⁹.

Ἡ θεωρία του δὲν μπορεῖ νὰ συμβάλει σὲ ἓνα γόνιμο καὶ ἀληθινὸ διαθρησκευτικὸ διάλογο πού θὰ ἄφηνε ἀνοιχτὸ τὸ δρόμο πρὸς τὴ μία ἀλήθεια τῆς

124. BARTH K., Das christliche Leben. Die kirchliche Dogmatik IV/4. Fragmente aus dem Nachlaß Vorlesungen 1959-1961 (Hsg. H. - A. Drewes καὶ Eb. Jüngel), Zürich 1976, 204-207.

125. D' COSTA G., Christian Uniqueness Reconsidered...Preface IX: "...the 'system' of pluralism often seemed to operate in a curiously absolutist fashion, proposing to incorporate religions on the system's own terms rather than on terms keeping with the self-understanding of religions".

126. Βλ. KREINER A., Philosophische Probleme der pluralistischen, Religionstheologie, στί: R. Schwager (Hsg.), Christus allein..., 121.

127. AEBISCHER-CRETTOL M., Vers un oecuménisme interreligieux..., 478: "D' Costa et les coauteurs del' ouvrage collectif Christian Uniqueness Reconsidered reprochent à l' optique pluraliste de se donner comme 'universaliste' et d' être cependant conditionnée de toute évidence par une forme de pensée occidentale, exprimée en termes occidentaux, qui s' adresse à un public et à une conscience occidentaux".

128. CARRUTHERS G. H., The uniqueness of Jesus Christ..., 37.

129. WALTER CARDENAL KASPER, The Uniqueness and Universality of Jesus Christ..., 14: "...the salvation in which non-Christians can share if they live according to their consciences is not a salvation outside of Jesus Christ, but rather a salvation in and through him".

ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου¹³⁰. Ὁ J. Hick ξεκινᾷ τὸ διάλογο μὲ προδιαγεγραμμένες τὶς βασικὲς θέσεις του γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ ὅσα βασικὰ ἀναμένει ἀπὸ αὐτόν¹³¹. Ὁ διαθρησκευτικὸς διάλογος εἶναι τότε μόνο ἀληθινός, ὅταν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, ὅταν δὲν ἀλλοιώνεται ἡ ταυτότητα καὶ τὸ αὐθεντικὸ περιεχόμενο τῆς κάθε θρησκείας. Οἱ ἀντιθετικὲς μεταξὺ τους προτάσεις τῶν διαφορετικῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων δὲν μποροῦν ἀσφαλῶς νὰ ἀγνοηθοῦν. Ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς ὑπερβαίνει αὐθαίρετα σημαντικὰ σημεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ δικαιολογήσει αὐτὴ τὴν ὑπέρβαση¹³². Μπορεῖ βέβαια ὁ J. Hick νὰ ἐπιχειρεῖ καὶ νὰ ἐπιτυχάνει νὰ διατυπώσει μιὰ θεωρία πού νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἐνδοκοσμικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, ἀποστερεῖ ὅμως τὸ Χριστιανισμὸ ἀπὸ τὸ μυστηριακὸ του περιεχόμενο.

Ἐνας τέτοιος ὅμως Χριστιανισμὸς ἔχει νόημα νὰ ὑπάρχει;

130. WERBICK J., Heil durch Jesus Christus allein?.., 53: “Radikalisiert man Hicks Position... so ist man bei einem religiösen Relativismus angekommen, bei dem es... keine Möglichkeit mehr gibt, im Dialog der Religionen die Frage nach der einen Wahrheit des Menschseins zu stellen”.

131. GILLIS CH., John Hick's Pluralistic Theory of Salvation, New York 1989, 163.

132. MOLTSMANN J., Is “Pluralistic Theology Useful for the Dialogue of World Religions?., στό: G. D' Costa, Christian Uniqueness Reconsidered.., 155: “For Christian, this seems to me to concede essential points in their self-identity without really arguing the grounds for the concessions”.